

QAACCESSA QAJEELFAMOOTA GILGAALOTA
KITAABA BARNOOTA AFAAN OROMOO KUTAA 11^{FFAA}

MAKONNIN BAALCHAA

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSII SUUF GAMISAAN GUUTTACHUUF

QOPHAAYE

MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII
KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOTAA,
JOORNAALIIZIMIIFI QUUNNAMTII YUUNIVARSIITII

ADDIS ABABAA

HAGAYYA, 2018

ADDIS ABABAA

QAACCESSA QAJEELFAMOOTA GILGAALOTA
KITAABA BARNootA AFAAN OROMOO KUTAA 11^{FFAA}

MAKONNIN BAALCHAA

GORSA: DINQEESSAA DHEERESSAA (PhD)

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSII SUUF GAMISAAN GUUTTACHUUF

QOPHAAYE

MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII

KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOTAA,

JOORNAALIIZIMIIFI QUUNNAMTII YUUNIVARSIITII

ADDIS ABABAA

HAGAYYA, 2018

ADDIS ABABAA

Yuunvarsitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digrii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo digrii lammaffaa (M. A) Afaan Oromoo, Ogbarruun guuttachuuf Makonnin Baalchaa mataduree “*Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalota Barnoota Afaan Oromoo Kutaa Kud-hatokkoffaa*”Jechuun qophaa’e sadarkaa ulaagaa yuunivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree Qormaata

Qoraa alaa _____ Mallttooo _____ Guyyaa_____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo_____ Guyyaa_____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa_____

Axereeraa

Kaayyoon qorannichaa qajeelfamoota gilgaalota Barnootaa Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa bara 2005n qophaa 'e qaaccessuudha. Akkasumas, qajeelfamoonni gilgaalotaa kanneen -ii akkamiti akka fooyya 'uu danda'u qaaccessuudhaan ibsuudha. Qorannichaaf wanti ka'uumsa ta'e hanqinni iftoomina qajeelfamoota gilgaalotaa kutaa kanaa jiraachuufi dhiisuu isaa adda ba asuun hanqinaalee mul'ataniif furmaata kaa'udha. Qorataan hanqinoota iftoomina qajeelfamoota a gilgaalotaa addaan baasee yaada furmaataa kennuuf ammoo gosa qorannoo keessaa qorannoo ibsaatti dhimma bahee jira. Akkasumas, meeshaalee barnootaa keessaa, qajeelfamoota gilgaalota kitaaba barataa Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa keessatti qophaa'an hunda akka iddattootti, mala iddateessuu kaayyeffamaatiin filatamee jira. Meeshaan odeeffannoon ittiin funaanname sakatta'iinsa kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kallatummaan qajeelfamoota gilgaalota kutaa kudhatokkoffaa irratti taasifameedha. Odeeffannoowwan sakatta'iinsa kitaaba kana irraa argaman , mala akkamtaan qaacceeffermanii jiru. Akka ragaaleen qaacceefferman mul'isanitti iftoominni qajeelfamoota gilgaalota Barnootaa Afaan Oromoo kanneen irratti ciminniifi hanqinni jiraachuun hubatameera. Hata'u malee, qorannoon irra caalaatti hanqinarratti xiyyeeffannoo gochuun kan gaggeeffame. Sababan -is hanqinoonni mul'atan fooyyessuu akka danda'amuuf yaada furmaataa eeruudha. Waan kana ta'eef akka argannoo qorannoo kanaatiin iftoominni qajeelfamoota gilgaalotaa meeshaa barnootaa kana keessatti haqinni iftoomina qajeelfamoota gilgaalotaa darbee darbee boqonaal -ee tokko tokko jalatti mulateera. Hanqinaalee mul'atan irrattis iftoomina qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan kitaabicha keessatti dhiyaatan hunda keessatti mul'achuu, hanqina gochimaalee gochibsoota dabalataa qaban qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa keessa jiraachuu dhabuu ,waan qajeelfamoota gilgaalotaa keessatti hinkennamne barattoota hojjisiisuu yaaluu ,gaaffiilee shaakalawwan gilgaalotaa keessatti dhiyaatan tokko tokko keessatti qajeelfamoonni gilgaalotaa barreeffamuu dhabuu ,barattoonni deebiilee gaaffiilee dhiyaatanii barreeffamaan yookiin afaaniin akka deebisan qajeelchuu dhabuun akka ta'e qorataan hubatee jira Walumaagalatti argannoo qorannoo kanaarraa ka'uun Biiron Barnoota Oromiyaa qopheessitoonni kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa kanaaf qopheessan wajjin ta'uun hanqina jiru, irra deeb'amee ilaaluun maxxansa itti aanee dhufuuf osoo fooyyeessani maxxansiisanii gaarii ta'a jechuun qorataadhaan akka yaada furmaataatti kaa'amee jira.

Galata

Yaada koo jalqabee hanga dhumaatti kan na xumursiise waaqayyo guddaan isa galateeffadha. Yuunivarsiitiin Addis Ababaa qorannoo kana akkan gaggeessu deeggarsa ogumaafi maallaqaa naaf godheef onneerrayiin galateeffadha. Qorannoo kana wixinee irraa hanga dhumaatti, dadhabe, nuffe osoo hinjedhin nacinaa dhaabbatanii deeggarsa ogummaa kan naaf godhan gorsaa koo Doktor Dinqeessaa Dheeressaatiif galatni koo guddaadha.

Itti aansuudhaanis, barreeffama qorannoo kanaa si'an qopheessu cinaa koo dhaabbachuun yaadaa fi beekumsa isaatiin yeroo isaa wareeguun hubannoo ana qabsiisuun kan na gargaare barsiisaa La lisaa Darasaatifis galata guddaan qaba.

Akkasumas, barnoota koo jalqabee hangan xumurutti na faanaa ta'uun deeggarsa yaadaafi mallaqaa kan naaf godhaa turan, dabalataanis qaamaa qalbiin ana cinaa dhaabbachuun barnoota koo jalqabee hangan xumuretti haala barbaachisaa hunda kan naaf gumaachaa turan kabajamtuu haadha manaa koo Aaddee Masarat Lammaa ijoollee koo waliin baay'een galateeffadha.

Dabalataanis, hiriyyoottan koo kan yeroo waraqaa qorannoo kana hojjadhu na cinaatti argamuun odeeffannoowwan gaafachaa ture maraa naa kennuudhaan tumsa isaan naaf godhan hundaaf galanni koo ol'aanaadha.

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1.Ariirrata Qorannichaa	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa.....	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	3
1.4. Faayidaa Qorannichaa.....	3
1.5. Daangaa Qorannichaa.....	4
1.6. Hanqinoota Qorannichaa.....	4
1.7. Qindoomina Qorannichaa	4
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu.....	5
2.1. Gilgaalotaafi Qajeelfamoota GilgaalotaBarnoota Afaanii.....	5
2.1.1.Hariiroo Gilgaalota Barnoota Afaaniifi Sirna Barnootaa.....	5
2.1.2.Qajeelfamoota GilgaalotaafiMeeshaalee Barnoota Afaanii.....	6
2.1.3.Gahee Meeshaalee Barnootaa Baruu Barsiisuu Keessatti.....	6
2.1.4. Kitaaba Barnoota Afaaniifi Gilgaalota.....	7
2.1.4.1. Kitaaba Barnoota Afaanii.....	7
2.1.4.2. Gilgaala Barnoota Afaanii.....	8
2.1.5. Gahee Gilgaalonni Afaan Barsiisuu Keessatti Qaban.....	9
2.1.5.1.Hariiroo Gilgaalonni Qabiyyee Baarnoota Afaanii Wajjin Qaban.....	11
2.1.5.2.Hariiroo Gilgaalonni Dandeettiiwwan Barnoota Afaanii Wajjin Qaban.....	11
2.1.6.Maalummaafi Ulaagaalee Qajeelfamoota Gilgaalotaa.....	12
2.1.6.1. Maalummaa Qajeelfamoota Gilgaalotaa.....	12
2.1.6.2.Ulaagaalee Qajeelfamoota Gilgaalotaa.....	13
2.1.7.Hariiroo Qajeelfamoota Gilgaalotaafi Qabiyyee Barnoota Afaanii.....	14
2.1.7.1. Faayidaa Qajeelfamoota Gilgaala Barnoota Afaanii.....	14
2.1.7.2. Gahee Gochimaaleen Qabiyyee Qajeelfamoota Gilgaalota Barnoota Afaanii Ibsu Keessatti Qaban.....	15
2.1.8. Rakkoolee Hanqina Qajeelfamootaatiin Nama Muddatan.....	17

2.1.9.Gosoota Gilgaalotaa.....	17
2.1.10.Amaloota Qajeelfamoota Gilgaalotaa.....	18
2.2. Sakatta’a Barruuwwan Walfakkii.....	18
Boqonnaa Sadi: Saxaxaafi Malawwan Qorannichaa.....	20
3.1.Saxaxa Qorannichaa.....	20
3.2.Madda Odeeffannoo.....	21
3.3.Iddattoofi Mala Iddatteessuu.....	21
3.3.1.Kitaaba Barataa.....	21
3.3.2.Filannoo Kutaa.....	22
3.4.Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaannaman.....	23
3.5.Adeemsa Odeeffannoon Ittiin Funaannaman.....	23
3.6.Mala Odeeffannoo Gurmeessuufi Qaaccessuu.....	23
Boqonnaa Afur: Hiikaafi Xiinxala Ragaalee	24
4.1. Kitaaba Barnoota Afaan OromooKutaa Kudhatokkoffaa.....	24
4.2. Xiinxalaafi Hiika Ragaalee	24
4.2.1. IbsaQaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa	25
4.2.2. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettiiwwan Afaanii Irratti.....	25
4.2.2.1. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Dhaggeeffachuufi Dubbachuu Irratti..	26
4.2.2.2.Qaaccessa Qajeelfama Gilgaalaa Dandeettii Dubbisuufi Dubbachuu Irratti.....	27
4.2.2.3. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Dubbachuu Irratti.....	28
4.2.2.4.Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Caaslugaa Irratti.....	30
4.2.2.5.Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Barreessuu Irratti.....	32
4.2.2.6. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalaa Fayyadama Sirna Tuqaaleefi Qubeessuu.....	33
4.2.2.7. Qaaccessa Walgitiinsa Heddummina Maqaalee Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti.....	35
4.2.2.8. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Dubbisuufi barreessuu.....	35
4.2.2.9. QaaccessaQajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Hiikkaa Jechootaa.....	36
4.3. QaaccessaQajeelfamoota GilgaalotaaBarattoota Deebii Garaagaraatiif Saaxilan.....	37
4.3.1.Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Hanqina Xiyyeeffannoo Qaban.....	38
4.3.2.Qaaccessa qajeelfamoota gilgaalota Gaaffiilee Cufamaa.....	40
4.3.3. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti Ciroo/Gaalee Hiika Sirrii Qabu Fayyadamuu Dhabuu	41
4.3.4. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dimshaashummaa Qaban Qaaccessuu.....	42

4.3.5. Qajeelfamoota Gilgaalota Gaaffiilee Hunda Hinilaallanne Qaaccessuu.....	43
4.3.6. Qaaccessa Fayyadama Gochimootaa Qajeelfamoota Keessatti.....	45
4.3.6.1. Qajeelfamoota Gochima ‘deebisaa(i)’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	46
4.3.6.2. Qajeelfamoota Gochima ‘shaakalaa (i)’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	47
4.3.6.3. Qajeelfamoota Gochima ‘gabaasaa’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	47
4.3.6.4. Qajeelfamoota Gochima ‘...dhiyeessaa (i)’ Shaakala Kitaabichaa Keessatti Fayyadaman.....	47
4.3.6.5. Qajeelfamoota Gochima ‘ibsaa(i)’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	48
4.3.6.6. Qajeelfamoota Gochima ‘baasi’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	48
4.3.6.7. Qajeelfamoota Gochima ‘barbaadaa (i)’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	48
4.3.6.8. Qajeelfamoota Gochima ‘tilmaami’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	49
4.3.6.9. Qajeelfamoota Gochima ‘guuti’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha keessatti Fayyadaman.....	49
4.3.6.10. Qajeelfamoota Gochima ‘ijaari’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	49
4.3.7. Qajeelfamoota Ciirawwan Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman.....	49
Boqonnaa Shan: Guduunfaafi Yaada Furmaataa.....	51
5.1. Guduunfaa.....	51
5.2. Yaada Furmaata.....	52

Wabiilee

Dabaleewwan

Baafata Gabatee

Gabatee-1. Gosoota Gochimootaafi Fakkeeniyota Isaanii Qajeelfamoota GilgaalotaaHubannoo Waliigalaa Keessatti Qaban Akka Anderson, L. & Krathwohl (2001)tti.....	16
Gabatee-2.Ramaddii Gosoonni Gochimootaa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti Qaban .. Fakkeeniyota Isaanii Wajjin Akka Krathwohlfi Kanneen Biroo (1964)tti.	16
Gabatee-3.Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Dhaggeeffachuufi Dubbachuu Agarsiisan...	26
Gabatee 4. Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Dubbisuufi Dubbachuu Agarsiisan.....	27
Gabatee.5. Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Dubbachuu Agarsiisan.....	29
Gabatee.6. Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Caaslugaa Agarsiisan.....	30
Gabatee 7. Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Barreessuu Agarsiisan	32
Gabatee 8. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Fayyadama Sirna Tuqaaleefi Qubeessuu Agarsiisan....	34
Gabatee 9. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Dubbisuufi barreessuu Agarsiisan.....	35
Gabatee.10. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Hiikkaa Jechootaa Agarsiisan	36
Gabatee-11. Qajeelfamoota Gilgaalotaa, Barattoota Deebii Garaagaraatiif Saaxilan Agarsiisan	37
Gabatee-12. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Hanqina Xiyyeeffannoo Qaban Agarsiisan.	39
Gabatee-13. Qajeelfamoota Gilgaalota Gaaffiilee Cufamaa Agarsiisan.....	40
Gabatee-14. Fakkeeniyota Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti Ciroo/Gaalee Hiika Sirrii Qabu Fayyadamuu Dhabuu Agarsiisan.	41
Gabatee-15.Fakkeeniyota Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dimshaashummaa Qaban Agarsiisan....	42
Gabatee-16. Qajeelfama Gilgaalotaa Gaaffiilee Hunda Hinilaallanne Agarsiisan.	44
Gabatee -17. Fayyadama Gochimootaa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti.....	46

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1.Ariirrata Qorannichaa

Barnoota afaanii keessatti qabiyyeewwan kitaabilee barattootaa keessatti dhiyaatan kaayyoo qabatame kaa'ame sana galmaan gahuuf gilgaalonni afaanii bifa qindaa'een mijaayee dhiyaachuu qaba. Nunan (1989:96) Breen (1987) wabeeffachuun afaan kaayyoo tokko, qabiyyee mijataafi adeemsa hojii murtaa'aan baratamuuf caaseffame gilgaalotaan gaggeeffama. Kanaaf, dalagaaleen karoora hojii hedduun kanneen adeemsa kaayyoo afaan barachuu hunda sissi'eessuuf gargaaran gilgaalota salphaafi ifoo ta'an irraa gara ciccimoofi walxaxaa ta'anitti qindaa'uun dhiyaatani. Karaa biraatiin, barattoonni ciicata gilgaala irraa argataniin haala qabatamaan dalagaa adda addaa hojjachuu danda'u. Gilgaalonni barnootaaf dhiyaatan hanga danda'ametti haala qabatamaa dhugaan walitti kan dhiyaatan ta'uu qabu.

Haaluma walfakkaatuun, akka Richards and Renandyan (2001:42), Prabhu (1987) wabeeffachuun ibsanitti, gilgaalonni gocha barattoonni odeeffannoo adeemsa barumsaan argatan gargaaramuun waan barataniin milkaa'uuf raawwatani. Adeemsi barnoota afaanii ammoo, gochaa'ee gilgaalan dhiyaatan dalaguu shaakaluu irratti kan xiyyeeffate. Meeshaalee barnoota afaan barsiisuuf qophaa'an qabiyyeewwan qindeessuuf adeemsa afaan barachuu qophaa'e keessatti dalagaawwan gilgaalotaaf xiyyeeffannaa kennu. Sababni isaa unka afaanii barnootaaf dhiyaatu gilgaalota shaakalamuun baratama. Kanaafuu, haalli gilgaalli itti qindaa'ee shaakalamu adeemsa barnootaa mul'isuu danda'a jechuudhaan ibsanii jiru.

Yaada ogeeyyii kana irraa, gilgaalonni dalagaalee barnoota afaanii keessatti raawwataman ta'ee; kitaaba barnootaatiin qindaa'ee kan dhiyaatu ta'uu hubanna. Yaadni Richards and Renandya (2001), Nunan (1989) armaan olitti ibsanis maalummaa gilgaalaa irratti kan waliigalan yemmuu ta'u; dhiyaannaan isaa sadarkaa isaa eeggate barnoota afaanii keessatti barbaachisaa akka ta'e hubachiisu.

Nunan (1989:96) akka ibsetti gilgaalli dalagaa barattoonni ciicata barnoota argataniin haala qabatamaa keessatti dalagaan kan murteessu gaaffiilee adda addaati. Kanaafuu gilgaalonni barnootaaf dareetti dhiyaatan haala qabatamaa dhugaan walfakkaachuu qabu.

Akkuma beekamu malli yeroo ammaa afaan barachuufi barsiisuuf hordofamaa jiru, mala afaan waliigalteef barsiisuuti. Akka nunaan (1989:122) ibsetti mala afaan waliigalteef barsiisuu keessatti dhiyaannaan dalagaa irratti hundaa'e gilgaalaaf bakka guddaa qaba. Dhiyaannaa kana keessatti adeemsi barachuufi barsiisuu gocha barattoonni gilgaalota dalaguun afaan baratan irratti kan hundaa'e. Gochi

ammoo, gilgaalota garaagaraa dalaguudha. Dhiyaannaan afaan waliigalteef barsiisuuf barsiisaan qaama afaan baratamuuf gilgaalota qindaa'an dhiyeessa; barattoonni ammoo gilgaalota dhiyaatan dalaguu keessa afaan baratu.

Mc Donough and Shaw yoo ibsan ,”Shaakalootnifi gilgaalonni barnoota afaanii barattootni maaliifi akka mitti akka dalagan kan agarsiisu qajeelfamootni gilgaalotaa karaa gaaffiifi mamii sammuu barataa keessatti hinuumamneen ifa ta'ee qophaa'uu qaba.” (Mc Donough fi Shaw,1993:46) Qabiyyeewwan kitaaba barattootaa kessatti hammataman kaayyoo qabatamee ka'e galmaan gahuuf qajeelfamoonni gilgaalotabarnoota afaanii akkaataa shaakalamuu qabuun qophiilee gilgaalotaa keessatti ibsamuu qabu.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Qorataan kun Naannoo Oromiyaa, Godina Shawaa Kaabaa, Aanaa Waacaalee Mana Barumsa Qophaa'ina Muka Xurriitti Afaan Oromoo yemmuu barsiisaa turetti barattoonni kallattii qajeelfamoonni gilgaalota tokko tokkoo akkaataa ajajaniin hojjachuu dhabuufi gilgaalotaaf deebiin erga kennameefii darbee booda garaagarummaan qajeelfamootaafi deebiilee gilgaalotaaf kenname gidduu jiraachuu isaa barattoota tokko tokko biraa gaaffiin ka'uun qoratichatti gaaffii 'qajeelfamoonni gilgaalotaa hanqina iftoominaa qabaatinuu?' jedhu itti uumeera. Gaaffii kanaaf deebii deebisuuf qorataan akka madda ka'umsatti fudhachuun qorannoo kana akka gaggeessu kakaase.

Qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatan akkaataa shaakalamuu qabaniin shakaluu dhabuun,' qajeelfamoonni gilgaalota kitaabicha keessatti karaa ifa ta'een qabiyyeewwan kitaaba barataa keessatti dhiyaatan ibsuu dhabuu ta'innaa?' gaaffii jedhu qoratichatti waan uumeef qabiyyee qophaa'e kallattii kaayyeefatameen hojii irra oolchuuf hanqina qaba jedhee sababa shakkeefiidha.

Karaa biraatiin barattoonni hubannaa qajeelfamoota gilgaalotaa irratti qabaniifi akkaataa barattoonni daree barnootaa keessatti ittiin shaakalaa jiran gidduu garaagarummaan hubannoo barattoonni qajeelfamoota karaa sirrii ta'een hubachuu irratti barattoonni tokko, tokko gaaffiilee gilgaalota keessatti dhiyaataniif barsiisaan deebii erga kenneefii booda illee 'barattoonni yeroo gilgaala hojjatan nirakkatu, haalan hinhubatan, tarii hanqina qajeelfamootaa irraa ta'innaa?' gaaffiin jedhu barattoota muraasa irraa ka'uun isaa qoratichi 'qajeelfamoonni gilgaalotaaf kennaman kunniin hanqina iftoominaa qabaatinuu?' gaaffii jedhu itti uumee jira. Qoratichis gaaffii kana ka'umsa qorannichaa godhachuun qorannootti akka seenu isa kakaasee jira.

Qorataan muuxannoo waggootii shanan darbaniif Barnoota Afaan Oromoo Kutaa kudhatokkoffaa barsiisaa ture keessatti barattoonni shaakalawwan dhiyaatan kallattii qajeelfamoonni gilgaalotaa ajajuun

hojjachuu dhabuun isaanii qorannoo bal'aa kan barbaadu ta'ee mul'achuu isaati. Qorataanis dhimma kana irratti xiyyeeffachuun kaayyoo ijoo qorannichaa qajeelfamo-ota gilgaalota kitaaba Afaan Oromoo kuta kutaa kudhatokkoffaa qaaccessuu kan jedhu irrattidha. Qorataan madda rakkoo shakke kana qabatee qorannoo kanaan ifa baasuu barbaade. Rakkoolee kanneeniif dhimmoota bu'uura ta'an adda baafachuuf gaaffilee bu'uura qorannoo asiin gadiitiin deebii barbaaduudha.

- ✚ Qajeelfamni gilgaalota Kitaaba Barataa Barnoota Afaan Oromoo Kutaa kudhatokkoffaa keessatti dhiyaatan gaaffiilee gilgaalotaa barattoonni shaakaluu qaban shaakalchiisuu irratti gama iftoominaatiin maal fakkaata?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Kaayyoo goeroon qorannoo kanaa qajeelfamoota gilgaalota kitaaba Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa qaaccessuu yoo ta'u; kaayyoo gooreen qorannichaa ammoo:

- ✚ Qajeelfamoonni gilgaalota Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa kudha tokkoffaa keessatti dhiyaatan gaaffiilee gilgaalotaa barattoonni shaakaluu qaban shaakalchiisuu irratti gama iftoomin aatiin maal akka fakkaatan ibsuudha.

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Afaan barsiisuu keessatti shaakalli gilgaalotaa akkaataa barsiisonni afaanii barattoota isaanii itti qabsiisan irratti shaakalli gilgaalotaa baay'ee barbaachisaadha. (Ur, 1996:336) Shaakalootni gilgaalotaa kunniin ammoo akkaataa qabiyyee gilgaalotaa kayyoo shaakalamuu barbaaddameen qabiyyichaafi qajeelfamoonni gilgaalotaa walsimatani qophaa'uun yoo barattootaaf dhiyaataniidha. Walsimannaa kanaaf ammoo wantoota rakkoo ta'an adda fooyuun gaaffiilee bu'uura qorannichaa bu'uureffachuun, gadi fageenyaan sakatta'uun furmaata itti laachuudha. Kanaafuu, qorannoon kun faayidaalee armaan gadii nikenna jedhameetu yaaddama.

1. Manni Baruumsa Qophaa'ina Muka Xurrii barattoonni Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa barataniifi barsiisaa Afaan Oromoo kutaa kana barsiisan bu'uura qorannoo kanaa irraa fayyadamoo ta'uu danda'u.
2. Qaamni Kitaaba Barataa Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa qopheessu rakkoo iftoomina dhabuu qajeelfamoota gilgaalotaa adda baafachuun furmaata qorannichi ifa baasutti gargaaramuun maxxansa itti aananii dhufaniif akka ciicataatti fudhachuun kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutichaa fooyyessuu dandeessisa.

3. Qorattoota gara fuulduraatti mataduree kanaafi kanaan walqabatu irratti qorannoo gaggeessuu barbaadaniif akka madda odeeffannootti fayyada jedhamee yaadama.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon kun iftoomina qajeelfamoota gilgaalota Kitaaba Afaan Oromoo kallattii gilgaalonni shaakalamuu qabaniin qabiyyee gilgaalotaa Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa qaaccessuu irratti kan daangeeffameedha. Kunis kitaabicha Ministeerri Barnoota Itoophiyaa bara 2005, Kampala Uganda: Mana Maxxansaa Mk Publishers Ltd. qopheesse irratti yoo ta'u, akka mana barumsa qophaa'inaatti kutaan kunbakka murteessaafi ol'aanaa waan ta'eef, hanqina qajeelfamoota gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo karaa sirriifi ifa ta'een barattoonni hubannoo sadarkaa kanatti horatan sadarkaa kolleejjiifi yuunivarsiititti sababa isaan gargaaruuf kutaa kana irratti daangeffame.

1.6. Hanqinoota Qorannichaa

Qorannoon hojii adeemsa dheeraa, bu'aa bahii hedduu, qophii guddaa, odeeffannoo bal'aa, muuxannoo gahaafi obsa cimaa barbaadudha. Qorataan kunis qorannoo kana yeroo gaggeesetti rakkoowwan isa mudatan odeeffannoon Afaan Oromootiin dhimma kanaaf argamuun rakkisaa ta'uufi kanneen afaan biraatiin jiran hiikuun harca'iinsa yaadaa uumuu. kana malees kitaabileefi qorannoowan mataduree qorataan qabatee ka'e kanaan kan wal fakkaatu argachuuf dhamaatii baay'ee gaafate. Haata'umalee qorataan namoota hubannoofi beekumsa gahaa qaban gaafachuun; akkasumas hubannoo isaatti gargaaramuun qorannoo kana gaggeesseera. Kana malees qoratichi qorannoowwan mataduree kanaan kallattiin walfakkaatu akka madda odeeffannootti dhabus qorannoowwan mataduree "Qaaccessa qajeelfamoota gilgaalota Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa"tti siqaniifi kitaabilee mataduree kanaan walqabatu barbaaduufi madden odeeffannoo garaagaraatti fayyadamuun qorannoo isaa gaggeessee jira.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee shanitti qoodamee dhiyaate. Boqonnaa tokkoffaa keessatti seenduubee, ka'uumsa, kaayyoowwan, barbaachisummaa, daangaa, hanqinaafi haala qindoomina qorannichaa ibsuutu dhiyaate. Boqonnaa lammaffaan sakatta'a barruu yemmuu ta'u, qajeelfamoota gilgaalotaa ilaalchisee, yaada beektonni afaanii kennaniifi ogbarruu firoomina matadurichaan walitti dhiyeenya qabantu keessatti dhiyaate. Boqonnaa sadaffaan mala qorannichaa kan ibsuudha. Kutaa kana keessatti malli qorannoo, iddatteessuu, meeshaalee funaansa odeeffannoofi malli qaaccessa odeeffannoo ibsamee jira. Boqonnaa afraffaa keessatti qaaccessiifi hiika ragaaleetu dhiyaate. Boqonnaa shanaffaa keessatti ammoo guduunfaafi yaada furmaataatu dhiyaate.

2.1. Gigaalotaafi Qajeelfamoota Gilgaalota Barnoota Afaanii

2.1.1. Hariiroo Gilgaalota Barnoota Afaaniifi Sirna Barnootaa

Biyya tokko keessatti barnoonni afaanii kan kennamu sirna barnoota biyyattiin qopheeffatte irratti hundaa'uun akka ta'e hayyoonni hedduun nidubbatu. Barnoonni afaanii sirna barnootaa qophaa'e kana irratti hundaa'uun kennamu kun imaammata barnoota biyyi tokko qabdu irraa ogeeyyii barnootaatiin karoorri sirni barnootaa xiyyeeffannoon itti kennamuun bocama.

Johnson (1995:162) yaaduma kana Dublin and olshtain (1986) wabeeffachuun yemmuu ibsu, Sirni barnootaa galmee akka biyyaatti qophaa'u ta'ee dhimmoota barnootaa kanneen akka imaammataa, falaasama hawaasummaafi bulchiinsa kan of keessatti hammatuudha jechuun ibsa.

Sirni barnootaa imaammata biyyi tokko qabdu irratti hundaa'e kun ammoo barnoonni afaanii beekumsaafi dandeettiiwwan afaanii barattoonni sadarkaa irra jiran sanatti gonfachu qaban gonfachiisuu akka ta'e agarsiisa. Yaada kanas Richaards yemmuu ibsu, "curriculum development focuses on determining what knowledge, skills, and values students learn in schools." (Richards, 2001:2)

Sirni barnootaa barnoota afaanii imaammata biyyattii irratti hundaa'uun beekumsaafi dandeettii barattootaa dabaluu qophaa'e kun karaa qindaa'aa ta'een karaa silabasi barnootichaatiin kitaabileen barnoota afaanii ogeeyyii barnoota afaaniitiin qophaa'uun daree barnootaa keessatti akkaataa hojii irra ooluu danda'uun qophaa'a. Kana ilaalchisee Richards (2001) yemmuu ibsu,

Sirni barnootaa adeemsa fedhii barattoonni kaayyoo barnoota afaanii galmaan gahuuf, sirna barnoota sirrii ta'e diriirsuuf, qabiyyeewwan barnootaa, mala baruu barsiisuufi meeshaalee barnoota afaanii hammachiisuun madaallii bu'a qabeessa ta'e qopheessuuf kan gargaaruudha. (Richards, 2001:33)

Akka yaada kanaatti sirni barnoota afaanii, silabasiifi kitaabileen barnoota afaanii hariiroo cimaa akka qaban agarsiisa. Karaa biraatiin sirni barnoota afaanii kaayyoo barnootaa, muuxannoo madaalliifi gahee walitti dhufeenya barataafi barsiisaa ilaallata. Dabalataan sirni barnoota afaanii qabiyyeewwan barnootaafi akkaataa daree keessatti hojii irra oolmaa isaa of keessatti hammata. (Candlin, 1984:46)

Akka yaada hayyuu kanaatti barnoonni afaanii kaayyooleefi qabiyyeewwan barnootaa akkaataa silabasiifi kitaaba barataa keessatti hammatamaniin daree barnootaa kessatti barataafi barsiisaa waliigaltee gaarii uumuun hojiitti kan hiikkamu ta'uu agarsiisa.

Kana gochuuf ammoo gilgaalonni barnoota afaanii qajeelfamoota qabiyyeewwaniifi kaayyoowwan gilgaalonni galmaan gahuuf qabatanii ka'an qophii kitaabilee barnootaa keessatti dhimmoota ilaallamuu qaban akka ta'e Richards (2001:1) ibsee jira. Kana malees bu'a qabeessummaan barnoota afaanii kan safaramu qajeelfamoota gilgaalotaa irratti hundaa'uun qabiyyeewwan barnoota afaanii haala jireenya hawaasummaa keessatti hiika kennuu danda'uun yoo ta'eedha jechuun yaada isaa teechisa.

2.1.2. Qajeelfamoota Gilgaalotaafi Meeshaalee Barnoota Afaanii

Qajeelfamoonni gilgaalotaa kitaabilee barnoota afaanii keessatti iddoo ol'aanaa akka qabu Lyle F. Bachman. S (1996:190) ulaagaalee isaanii wajjin meeshaalee barnoota afaanii wajjin wal qabsiisuun bal'inaan ibsa itti laatee jira. Meeshaaleen barnoota afaanii jechuun meeshaa haala baruu barsiisuu keessatti afaan barsiisuuf nama gargaaraniidha. Maalummaa meeshaalee barnoota afaanii ilaalchisee Tomlinson (1998) "Materials will be considered anything which is used to help language learning" jechuun ibsa. Meeshaaleen barnoota afaanii meeshaalee dandeettiiwwan gurguddoo afaanii afran: dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu ittiin barsiisaniidha. Dickinson (2010) yaada kana deeggaruun yemmuu ibsu, "The materials provide adequate opportunities for developing the four language skills of reading, writing, listening and speaking" jechuun kaa'a. Kanaaf meeshaaleen barnootaa meeshaalee baruu barsiisuu barnoota afaanii milkeessaniidha.

2.1.3. Gahee Meeshaalee Barnootaa Baruu Barsiisuu Keessatti

Richards (2001) Cunningsworth (1995) wabeeffachuun akka ibsetti "Teaching materials are the key component in most language programs. Whether the teacher uses textbook serves as the basis for much of the language input learners receive and the language practice that occurs in the classroom," jechuun faaydaa kitaaba barnoota afaanii ibsa.

Dabalataanis, gaheen kitaabilee barnoota afaanii barattoonni daree barnootaa keessatti akka madda shaakala gochaalee, walqunnamtii, kaka'umsaafi gochaalee daree barnootaa keessatti raawwatamaniif yaada burqisiisuuf gargaara. Yaada kanas, "The role of materials in language teaching serves as a source of activities for learner practice and communicative interaction as well as a source of stimulation and ideas for classroom activities" Richards (2001:251) Cunningsworth (1995) wabeeffachuun ibsa.

Baruu barsiisuu barnoota afaanii keessatti meeshaaleen barnoota afaanii kaayyoo barnoota afaanii ibsuufi galmaan gahuu keessatti gahee ol'aanaa akka taphatu hayyoonni garaa garaa nidubbatu. Kaayyoon barnoota afaanii galma gahiinsa barnoota afaaniitiif qabxii ijoodha. "An aim refers to a statement of a general change that a program seeks to bring about in learners and to provide guidelines for teachers, learners and material writers and also to describe important and realizable change in learning." (Richards, 2001:120)

Sirni barnoota afaaniis yemmuu qophaa’u kaayyoofi galma barnoota afaanii bu’uureeffatee kaayyoo gooroofi gooree of jalatti hammachuun adeemsa baruu barsiisuu milkeessuuf galma barnoota afaanii taa’e sana bira gahuudha.(Brown, 1995)

Galma gahiinsa kaayyoo barnoota afaaniitiif kitaabni barnoota afaanii gahee ol’aanaa qaba.Kitaabileen barnoota afaanii yemmuu qophaa’an gaaffiin ijoon filannoo qabiyyee barnoota afaanii irratti xiyyeeffachuudha .Kunis kaayyoolee kitaaba barataa daree barnoota qophaa’eef sana galmaan gahuuf jedhameeti.Qabiyyeen barnoota Afaanii kunniin ammoo dandeettiiwwan afaanii akkaataa barattoonni itti cimsatanii jireenya isaanii keessatti itti fayyadamuu danda’aniidha.(Brinton et al, 2003)

Filannoon qabiyyee barnoota afaanii boqonnaalee matadureewwaniifi dandeettiiwwan afaanii sirnaan filachuun qindeessuu gaafata.Bal’inni, gadi fageenyiifi tartiibni qabiyyeen barattoonni akka baratan qophaa’an dursanii murteessuun baay’isee barbaachisaadha.Qabiyyeewwan bifa kanaan murtaa’an ammoo tooftaalee baruu barsiisuu garaagaraatiin daree barnootaa keessatti fayyadamuun kaayyoofi galma barbaadame sana irra gahuudha.(Richards, 2001:147-152)

2.1.4. Kitaaba Barnoota Afaaniifi Gilgaalota

Mataduree kana jalatti hiika kitaabileen barnoota afaaniifi gilgaalonni qaban walduraa duubaan dhiyaata.

2.1.4.1. Kitaaba Barnoota Afaanii

Barnoonni afaanii galma gahuu kan danda’u meeshaalee baruu barsiisuu milkeessan keessaa tokkodha.Richards (2001:251)Kitaabni barnoota afaanii meeshaalee baruu barsiisuu milkeessan keessaa murteessaadha.kunis daree barnootaa keessatti kaayyoo barnootichaa dhugoomsuuf qabiyyeewwan tartiibaan qindoomanii kitaaba barataa keessatti dhiyaatan irratti hundaa’eeti.Brown(1994)akka ibsettis silabasiin fooyya’ee qophaa’e tokko hojiitti hiikkame kan jedhamu kitaabni barataa yookiin meeshaalee gargaarsa barnootaa kanneen silabasicha irratti hundaa’uun qophaa’aniin karoorichi daree keessatti yoo hojiirra ooleedha.

Dandeettiiwwan afaanii : dubbisuu,barreessuu,dubbachuufi dhaggeeffachuu kallattuma ittiin bocameen ittiin barsiisuufi shaakalsiisuuf gargaara.Richards (2001).Dandeettiiwwan afaanii kunniin ammoo bu’aa yaadame fiduu kan danda’an akkaataa gilgaalota barnoota afaanii keessatti qindaa’ee dhiyaateen yoo hojiitti hiikkame akka ta’e Richards (2001)Fula(2001:69) wabeeffachuuns yoo ibsu,”Implementation consists of the process of putting in to practice,an idea,program or set of activities and structures new to the people attempting or expected to change” jedha.

Akka yaada hayyoolee garaagaraatiin ibsametti kitaabileen barnoota afaanii akkaataa sirna barnoota afaaniifi silabasii barnoota afaanii qophaa'e karaa hiika qabeessa ta'een bu'aa yaaddame fiduuf gilgaalonni barnoota afaanii kallattii yaaddameen yoo daree barnootaa keessatti barattootaan yoo shaakalameedha. (Cannngsworth,1995:121)

2.1.4.2.Gilgaala Barnoota Afaanii

Barnoonni afaanii tooftaalee baruu barsiisuu garaagaraatiin fayyadamanii yemmuu barsiifame galma gahiinsa isaatti quufama. Tooftaalee kanneen keessaa tokko qabiyyeewwan kitaaba barataakees satti fayyadaman akkaataa qajeelfamoota isaaniitiin sirnaan hojjachuudha. Gilgaalota kanneen sirna hojjachuuf ammoo qajeelfamoota gilgaalotaa sirritti ifa ta'anitti fayyadamuudha."A task is an activity or a goal that is carried out using language such as giving direction or reading a set of instruction and assembling a toy."(Richards 2001:161)

Karaa biraatiin gilgaalonni barnoota afaanii bu'aa barnootichi addunyaa dhugaa keessatti qabu wajjin akka wal fakkaatu Skehan(1996) yemmuu ibsu ,"Tasks are activities which have meaning as their primary focus.Success in tasks is evaluated interms of achievement of an outcome ,and tasks generally bear some resemblance to real life language use"jedha. Scarino. A and Liddicoat. Anthony.J. (2009)maalummaa gilgaala, "Pedagogic tasks: tasks accomplished for the purposes of classroom learning" jechuun ibsu.Shaakaloonni daree barnootaa keessatti raawwatu tokko haala baruu barsiisuu barnoota afaanii mijeessu jechuudha.

Dabalataanis,J. Willis (1996) gilgaala yemmuu ibsu ,"An activity 'where ... language is used by the learner for a communicative purpose (goal) in order to achieve an outcome'. One obvious outcome is the exchange of information in spoken or written form."

Gilgaalonni barnoota afaanii barattoota dandeettiiwwan afaanii shaakalsiisuun beekumsaafi dandeettiiwwan afaanii gonfachiisuu danda'uu isaa irraan kan ka'e Ur (1996) shaakala gilgaala yemmuu hiiku,

Shaakaloonni gilgaalotaa kaayyoo barnootichaa irratti hundaa'uun hojii barnootaa fooyyessuuf kan gargaaraniidha.Barattoonni barnoota afaaniitis, fooyya'iinsa barnootichaa irraa hubannoo dhugummaa afaanii hanga barbaadame sanatti jiranitti quufuudha.Itti quufinsi kunis kaka'umsa horachuun beekumsa argataniin sirritti dubbachuufi of ibsuu akka danda'an isaan gargaara.Beekumsi kun ammoo karaa idilaa'aa ta'een barattoonni daree barnootaa keessatti shaakaloota gilgaalotaa keessatti qooda fudhachuun kan

argamuudha.Barnoonni afaanii barattoonni dandeettiinwan afaanii akka gonfatan gochuufi dandeettiinwan afaanii kanneen dhaloota dhufuuf dabarsuuf gargaara.(Ur, 1996:19)

2.1.5.Gahee Gilgaalonni Afaan Barsiisuu Keessatti Qaban

Barnoonni afaanii daree barnootaa keessatti kennamu silabasii barnoota afaanii darichaaf qophaa'e irratti hundaa'uun qabiyyee barnootichaa qabsiisuuf kaayyoon barnootichaa jiraachuun dirqama ta'a.(Harmer, 1991:152)

Gama biraatiin gilgaalonni barnoota afaanii keessatti dhiyaatan dandeettiinwan afaanii walitti qindeessuun barsiisuun barbaachisaafi bu'a qabeessa akka ta'e ibsa.Yaata'u malee dandeettiinwan afaanii tokko kophaa kophaatti barsiisuu yaaluun dandeettiin hubannoo barattoonni barumsa afaanii tokko dandeettii afaanii biroo irratti kan hundaa'ee fi hariiroo waliinii kan qaban ta'uu isaati. Fakkenyaaf d ubbachuudhaaf dhaggeeffachuun akkuma barbaachisu, barreessuudhaafis dubbisuun barbaachisaadha.K anaafuu barnoonni afaanii keessatti dandeettiinwan afaanii bifa qindaa'aniin yoo dhiyaatan hubannaas ta'ee fudhannaa barnoota afaanii bal'isuun bu'uuradha.(Harmer ,1991:153)

Kitaabilee barnoota afaanii keessatti gilgaalonni dhiyaatan kaayyoon gilgaalonni kunniin qaban ifatti yoo beekkame mala dhiyaannaa gilgaalotaa,gosa gaaffiileefi amalli gaaffiileen ittiin qophaa'an of eeggannoo guddaa barbaada.kun ammoo barattoonni dandeettiinwan afaanii hunda akka gonfatan isaan gargaara.(Nuttall,1982:132)

Gilgaalonni barnoota afaanii kitaaba barataa keessatti qophaa'an barattoonni dhuunfadhaanis ta'ee gareedhaan haaluma sadarkaa kutaa isaaniif qophaa'een qabiyyeewwan barnoota dhiyaatan qabsiisuuf shaakalli barbaachisaadha.(Hedge ,2000:55)

Qabiyyeewwan gilgaalota kitaaba barattootaa keessatti dhiyaatan ammoo dandeettiinwan afaanii: dhaggseeffachuu,dubbisuu,barreessuu,hiika jechootaa hubachuufi seerluga afaanichaa barsiisuuf gilgaalota qophaa'an keessatti dhuunfaanis ta'ee gareedhaan daree barnootaa keessatti shaakaluun dandeettiinwan afaanii kanneen akka gonfatan barattoota gargaara.(Ur ,1996:21)

Akkuma hiika shaakala gilgaalotaa irraa hubannutti gilgaalonni barnoota afaanii kaayyoowwan barnoota afaanii kitaaba barataa keessatti hammataman barattoota shaakalchiisuun galma gaha.(Ur,1996:19)

Daree barnootaa keessatti gilgaalonni barnoota afaanii karaalee shaakalaman keessaa tokko af-dubbiitti fayyadamuudhaani.Ijoolleen yadaafi muuxannoo isaanii ibsachuuf af-dubbiin hunda caalaa baay'ee barbaachisaafi yeroo baay'ee kan irra deddeebi'ee dhiyaatuudha.Kun ammoo waa'ee mataa isaaniis

ta'ee addunyaa kanaa ittiin ibsachuuf gargaara jechuun Ur (1996:21) Cregan(1998) wabeeffachuun ibsee jira.

Afdubbiin barattoonni gilgaalota dhiyaatan keessatti yaada, beekumsaafi dandeettii isaaniitti fayyadamuun dhaggeeffachuufi dubbachuun namoota waliin waliigaluudha. Dhaggeeffachuufi dubbachuun ammoo jireenya namootaa keessatti iddoo ol'aanaa qaba. (Eisenhart, 1990:2)

Karaalee gilgaalonni barnoota afaanii ittiin shaakalaman keessaa inni biroo barattoonni barreeffamaan akka shaakalan gochuudha. (Nunan, 1991:84) Barreeffamaan shaakaluun ammoo hunda dura odeeffannoo kennuuf ,gochaan agarsiisuuf; fakkeenyaaf tartiiba gocha tokkoo jalqabaa hanga dhumaatti ibsuufi bashannansiisuuf; fakkeenyaaf walaloo barreessuun barreeffamni faayidaa guddaa qaba. (Halliday, 1985b:40) Gama birootiin gilgaalonni kitaaba barattootaa keessatti dhiyaatan barattoonni daree barnootaa keessatti dhuunfaadhaan , cimdiiidhaan yookiin gareedhaan ta'uun dandeettiiwwan barnoota afaanii cimsachuu qaban.

Dubbisni kitaaba barattootaa keessatti qophaa'an dandeettiiwwan barnoota afaanii garaagaraa shakalchiisuuf tooftaalee garaagaraatti dhimma bahu. Fakkeenyaaf dandeettii dhaggeeffachuu yemmuu shaakalan barattoonni dubbisa dhiyaate callisaan dhaggeeffachaa yaadannoo qabachuun gaaffiilee dhiyaataniif afaaneffaan dubbachuudhaan deebii kennuun akka shaakalamuu qabu Ur (1996:26) yemmuu ibsu,

Shaakaloonni gilgaala gaarii shaakaloota barattoonni barreeffama dubbifamaafii jiru tokko dhaggeeffachaa yaadannoo qabachuun, isa qabatan sana ammoo barattoota biro wajjin walcinaa qabanii ilaaluun akka baratan kan godhuudha. Kana malees gaaffiileen qajeelfamoota gilgaalotaa sirritti ifa ta'aniin waan dhaggeeffachuun yaadannoo qabatan sanaafi waan dhaggeeffatan sanaaf deebiin sirrii ta'e yemmuu kennamu dhaggeeffachuun kan baratamuudha. Barreeffamoonni barattoonni akka dhaggeeffatan dhiyaate irraa yaadannoon fudhatame barreeffamoota dhiyaatan sana fooyyessuuf illee shaakaloota gargaaraniidha. (Ur, 1996:26)

Gama birootiin dandeettiiwwan afaanii kanneen akka dandeettii barreessuu, barreessuun shaakaluun akka baratamuu hayyoonni adda addaa nidubbatu. Explicitly teaching students writing helps them expand their own writing repertoires and adopt more purposeful and flexible approaches to writing tasks (Wallace and Hayes, 1991). Gama biraatiin hayyuun Palmquist (1992) barreessuun kan baramu sodaachuudhaan osoo hintaane barreessuu onnachuudhaan akka ta'e yemmuu ibsu, "Students who

believe writing is an art or “gift” that cannot be taught or learned find writing practice frustrating and futile” jedha.

2.1.5.1.Hariiroo Gilgaalonni Qabiyyee Baarnoota Afaanii Wajjin Qaban

Gilgaalonni barnoota afaanii qabiyyeewwan barnoota afaanii kitaaba barattootaa keessatti dhiyaatan shaakala garaagaraatiin qabiyyeewwan kutichaaf dhiyaatan qabsiisuuf kan qophaa’niidha.(Ur,1996:336) Qabiyyeewwan barnoota afaanii keessatti hammatamuu qaban ammoo dubbisa barataan akka dubbisu kitaaba barnoota afaanii kan barataa keessatti dhiyaataniifi gaaffiilee dubbisichaa waliin walqabatan, seerluga afaanichaa, hiika jechootaa afoola hawaasa afaanicha fayyadamaniifi kkf.tooftaalee shaakala garaagaraatiin shaakaluun qabiyyeewwan barnootaa uwwifama. (Hedge, 2000:56)

Qabiyyeewwan gilgaalotakitaababarataa keessatti dhiyaatan tooftaalee shaakallii shaakala dhuunfaa marii garee, ibsaan, gochaan agarsiisuun, gabaasa afaaneffaa yookiin barreeffamaatiin fayyadamun bar siisuun ulaagaalee qophii kitaabaa keessatti qabxiilee barbaachisoodha. (Cunningsworth, 1995)

2.1.5.2.Hariiroo Gilgaalonni Dandeettiiwwan Barnoota Afaanii Wajjin Qaban

Gilgaalonni kitaaba barataa keessatti qophaa’an barattoonni daree barnootaa keessatti shaakala garaagaraa gochuun dandeettii afaan isaanii gonfatu.Dandeettiiwwan barnoota afaanii ciicata beekumsa barattootaa akkaataa cimsuu danda’uun kan qophaa’eefi beekumsa isaanii kanatti akka quufuu danda’nitti sirni barnoota afaanii xiyyeeffannoo keessa galchuun akkaataa haalli baruu barsiisuu dandeettiiwwan barnoota afaanii hojiirra ooluu qabutti shaakaloota gilgaalotaa keessatti hammatamuu akka qabu Wiggins fi McTighe(2006) akkana jechuun ibsa.

Sirni barnoota qabiyyeewwan ga’umsa barattootaa cimsan karoorsuun haala baruu barsiisuu bu’a qabeessa ta’e akka hojiirra oolu taasisa.Kunis matadureewwanfi dandeettiiwwan afaanii kitaabicha keessatti tarreeffaman akka ciicata tokkootti fudhachun shaakaloota gilgaalotaa keessatti qooda fudhannaafi dalagaalee barattoonni raawwatan madaaluun barattoonni dhugumatti hubannoo dandeettiiwwan afaanii karaa shaakala gilgaalotaatiin argachuu isaanii mirkaneessuuf gargara.(Wiggins fi McTighe, 2006:6)

Yaaduma kana deeggaruun Ur (1996) yemmuu ibsu gilgaalonni dandeettiiwwan afaanii shaakalchiisuu keessatti gahee ol’aanaa akka qabu akkas jechuun ibsa.

Gilgaalonnifi shaakaloonni jechoota hiikaan walitti siqan ta’anii kaayyoofi galmi isaanii caasaa afaanichaa barsiisuuf kan gargaaraniidha.Fakkeenyaaf fooyya’insa dandeettiiwwanii

:dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, barreessuufi hiika jechootaa shaakalsiisuuf kanneen gargaaraniidha.(Ur, 1996:21)

Galmiifi kaayyoon barnoota afaanii inni guddaafi ijoon gilgaalota kitaaba barattootaa keessatti gilgaalonni qophaa'an barattoonni shaakalawwan dandeettiiwwan barnoota afaanii keessatti qooda fudhachiuun of cimsuu akka qaban namatti agarsiisa.

2.1.6.Maalummaafi Ulaagaalee Qajeelfamoota Gilgaalotaa

Mataduree kana jalatti hiikaa qajeelfamoonni gilgaalota barnoota afaanii qabaniifi qajeelfamoota kanneen qopheessuf qabxiilee barbaachisoo ta'an ilaalla.

2.1.6.1. Maalummaa Qajeelfamoota Gilgaalotaa

Gilgaalli tokko gilgaala kan jedhamu qajeelfamoota barattoota ittiin shaakalsiisan yoo qabaatedha. Kana ilaalchisee Scrivener (2011) yemmuu ibsu,"While occasional foibles in giving instructions are understandable, mastering instruction-giving is a fundamental aspect of good classroom teaching practice."Karaa biroottiin gilgaalotni qajeelfamoota ifa ta'an qabaannaan barsiisaan daree barnootaa keessatti barattoota isaa karaa sirriifi ifa ta'een shaakalchiisuu akka hindandeenye Ur (1996) yemmuu ibsu barattoonni gilgaalota dhiyaatan sirritti ibsuu kan danda'an barsiisaan isaanii qajeelfamoota gilgaalotaa qaceellootti yoo hubate qofa akka ta'e ibsee jira.(Ur ,1996:16)

Barattoonni gilgaalota barnoota afaanii kan shaakalan akkaataa qajeelfamoonni gilgaalotaa isaan ajajuttidha.Qajeelfamoonni gilgaalotaa kunniin ammoo kaayyoo barnoota afaaniifi qabiyyee barnoota afaanii irratti hundaa'uudhaani.Qabiyyeewwan barnoota afaanii kunniinis dandeettiiwwan barnoota afaanii akkaataa garaagaraatiin shaakalchiisa.

Kanaafis, maalummaa qajeelfamaa beekuun barbaachisaadha.Akka kuusaa jechoota "Oxford English Dictionary" irratti ibsametti qajeelfamni wanti tokko akkamitti akka hojjatamu yookiin akkamitti akka itti fayyadamnu irratti namootaaf odeeffannoo gadifageenyaa karaa sirrii ta'een kennuudha jechuun ibsa.

Dabalataanis hayyuu Willis (2000) maalummaa qajeelfamaa akkas jechuun ibsa.

Qajeelfamoonni gilgaalotaa barattoonni kutaa barnootaa keessatti odeeffannoo waljijjiiruun bu'a argamu tokkoof kan deeggarsa godhudha.Qajeelfamoota gilgaalotaatti gargaaramuun barattoonni rakkoo tokkoof furmaata akka laatan, barreeffamaan yookiin afaaniin yaada waljijjiiruun akka walgammachiisan godha.Barattoonni qajeelfamoota gilgaalotaatti fayyadamuun wantoota afaaniiniis ta'e barreeffamaan dhiyaatan qaawwa odeeffannoo tokko

duuchuuf akka hiikaniifi guduunfan gargaara. Shaakaloonni kunniin hundi galma afaanichi qabatee ka'e fiixaaan baasuuf gargaara. (Willis, 2000: 173)

Kanaaf qajeelfamni barreeffamaa tokko galma barnoota afaanii galmaan gahuu keessatti gahee ol'aanaa akka qabu agarsiisa .Milkaa'Ina galma barnoota kanaatiifis qajeelfamoonni yemmuu barreeffaman ulaagaalee guuttachuu qaban hunda yoo hinguuttanne odeeffannoo barbaachisuufi guutuu ta'e dabarsuu irratti rakkina qabaachuu danda'a.

2.1.6.2. Ulaagaalee Qajeelfamoota Gilgaalotaa

Qajeelfamni gilgaalota barnoota afaanii kitaaba barattootaa keessatti yemmuu qophaa'an qabxiilee hammatamuu qaban of keessaa qabaachuu akka qabu hayyuu Abedi & Gandara (2006) ibsanii jiru. Qabxiileen kunniinis gilgaalota dhiyaatan sana keessatti akkaataa shaakaloonni barattootaaf itti dhiyaatufi gilgaalotaaf deebii deebisuu danda'an madaaluu jechuudha. "Assessment specifications describe how the tasks will be presented to the students and how the students are expected to respond."

Ulaagaalee qajeelfama afaanii keessaa inni ijoon iftoomina qajeelfamootaati .Iftoominni kunniin jechoota qajeelfamoota gilgaalotaa keessatti fayyadamaniin ibsamu .Akka yaada hayyoota Harlan and Rowland (2002:150) ibsaniitti iftoomina jechuun malleen qabiyyee barnootaa, yaadrimee barnootaa, qajeelfama dandeettii afaaniifi yaada gilgaalota keessatti dhiyaatan ibsuudha. "Clarity refers to the methods used to explain or communicate content, concepts, principles, skills, and ideas."

Karaa birootiin iftoominni jechoonni qajeelfamoota gilgaalotaaf qophaa'an barattoonni salphumatti hubachuu kan danda'an ta'uu akka qaban hayyoonni madaallii qorumsaa biyya Ameerikaatti gaggeessan ulaagaalee qajeelfamoota qormaata sadarkaa isaa eeggate yemmuu baasan qopheeffatan akkana jechuun ibsu. "In writing directions the language of presentation should be as simple and clear as possible." (Educational Testing Service, 2007:14)

Qajeelfamoonni jechoota barattoonni salphumatti hubachuu danda'aniifi akkaataa qajeelfamoonni gilgaalotaa ajajaniin kallattii sirrii qabsiisuu danda'an jiraannaan hirmaannaniifi fedhiin barattoonni barnoota afaanii barachuufi beekuuf qaban olguddisa. (Pascarella et al. 2009)

Ulaagaalee qajeelfama afaanii keessaa inni biroo ammoo jechoota shaakalchiisuu keessatti qajeelfamoonni jechoota shaakala gilgaalotaatiif dhiyaatan kan sirritti ibsaniifi shaakalchiisan ta'uu akka qabu hayyuu Ur (1991:186) ibseera. Qajeelfamoonni gilgaalota dandeettiwwan barnoota afaanii barattoota madaaluuf ka'e sana dhugumatti kaayyoo gilgaalotaatiin wal qabachuu qaba. (Young, J, 2008)

Kana jechuun gilgaalonni barattoonni akka shaakalan kitaaba barattootaa keessatti qophaa'an kunniin akkaataa qophaa'an sanaan dhugumatti barattoonni hangam qabiyyeewwanii dhiyaaatan sana akka hubatan kan mirkaneessu ta'uu qaba jechuudha.

Qajeelfamoonni gilgaalota kitaaba barattootaa keessatti dandeettiiwwan afaanii shaakalsiisuuf qophaa'an amanamummaa qabaaachuu qabu. Kana jechuun shaakaloonni dandeettiiwwan walfakkaatan shaakaliisan dandeettii barattootaa gabbisuu keessattis ta'ee hubannoo cimsataniin hirmaannaa gochuu keessatti kan walitti siqe ta'uu qaba. Fakkeenyaaf seerluga afaanichaa shaakalsiisuu keessatti fedhiifi dandeettiin barattoonni hubannoo seerlugaa qaban walfakkaachuu qaba jechuudha.

Kana malees qajeelfamoonni gilgaalotaa barattoonni dandeettii afaanii guddifachuuf akka isaan gargaarutti qophaa'ufii qaba. Kunis akkaatuma shaakala dandeettiiwwan afaanii garaagaraatti qajeelfamoonni gilgaalota kanneenii haaluma barattoota shaakalsiisuun dandeettii isaanii itti horuu danda'utti ta'uu qaba. yaaduma kana deeggaruun Scarino et.al (1988) akkas jechuun ibsa. "The most frequently used way of categorising tasks' directions is according to the four macro-skills: listening, speaking, reading and writing."

2.1.7. Hariiroo Qajeelfamoota Gilgaalotaafi Qabiyyee Barnoota Afaanii

Kitaabni barnoota afaanii tokko yeroo qophaa'utti qabiyyeefi dandeettii afaan barnootichaa barattoonni sadarkaa isaaniitiin walgitan akka hammachuu danda'anittidha. "Any single unit of a coursebook should cover a fair range of language content and skills." (Ur, 1996:187)

Kana irraa kan hubannu qajeelfamni gilgaalota barnoota afaanii qabiyyeefi dandeettii barnoota afaanii akka ibsuu danda'anitti qophaa'uu qaba. Qabiyyeewwan barnoota afaanii dandeettiiwwan barnoota afaanii kan shaakalsiisaniidha. Haala baruu barsiisuu barnoota afaanii milkeessuuf barnoonni afaanii kaayyoo ifa ta'e qabaachuu akka qabu hayyuu kana irraa hubachuun nidanda'ama. Kaayyoon kun ammoo karaa qajeelfamoota gilgaalotaatiin iftoominaan kitaaba barattootaa keessatti barattoota akka shaakalsiisuu danda'utti ibsamuu qabu.

2.1.7.1. Faayidaa Qajeelfamoota Gilgaala Barnoota Afaanii

Qajeelfamoonni gilgaalota barnoota afaanii barattoonni barnoota afaanii baratan keessatti mamii shaakala gilgaalotaa irratti qaban hir'isuufi sirrummaa hojii isaanii akka cimsan isaan gargaara. "The purpose of designing directions is to maximize clarity and minimize the potential for confusion." Thompson (2001) jechuun ibsee jira. Kaayyoo guddaan qajeelfamoonni gilgaalotaa, gilgaalonni qophaa'an kunniin akkamitti akka hojjatamuufi shaakalamu barattoota karaa qabuudha. Kana malees

barattoonni qajeelfamoota gilgaalotaa yookiin gaaffileetti fayyadmuun kallattii sirrii t'een hojii sirrii ta'e akka hojjachuu danda'an barattoota gargaara.(Lyle.F Bachman and adrian S.Palmer,1996:189)

Qajeelfamoonni gilgaalotaa haala baruu barsiisuu keessatti barsiisaan akkaataa barattoota isaa itti qajeelchuu danda'uufi barsiisuu danda'u irrattilee gahee ol'aanaa taphata. Mottell et al (2006) Kunis kan ta'uu danda'u barsiisaan qajeelfamoota gilgaalotaaf kennaman yoo sirritti hubatee qajeelfamoota kanneeniif bakka brattootni gilgaalota hojjachuuf isaan rakkisa jedhee yaadetti dabalataan ibsa afaanii kennuun shaakallii barattoonni daree barnootaa keessatti godhamuuf haala baruu barsiisuu mijeessa.

2.1.7.2. Gahee Gochimaaleen Qabiyyee Qajeelfamoota Gilgaalota Barnoota Afaanii Ibsu Keessatti Qaban.

Qajeelfamoonni gilgaalotaa akkaataa barattoonni shaakala gilgaalotaa daree barnootaa keessatti gaggeeffamuu hubachuu danda'nitti jechoota ifa ta'anitti fayyadamuun baay'see barbaachisaadha.Kana yoo ta'uu baate garuu kaayyoo, qabiyyee fi galma barnoota afaanii galmaan galmaan gahuu keessatti gufuu guddaa ta'a.

Gochimaaleen qajeelfamoota gilgaalota barnoota afaanii jechuun gochimaalee kaayyoo barnoota afaan sanaa galmaan geechisuu keessatti jechoota gahee ol'aanaa qabaniidha.Jechoonni kunniinis jechoota gochaaleen barattoonni daree barnootaa keessatti gilgaalota kennaman karaa sirrii ta'een hojjachuufi dhiisuu isaanii safaruuf akkasumas waan barattoonni qabatamaatti gochaa jiran kan namatti agarsiisanii dha. (Heinich, 1989:64)

Akka Anderson, L. & Krathwohl (2001) ibsanitti gochimoonni kaayyoo gilgaala tokkoo galmaan gahuuf dandeettiiwwan barattoonni beekumsa hubannoo (understanding), dandeettiiwwan afaanii (skills) fi dandeettii miiran hubachuu (attitude) irratti qaban safaruuf gargaaran gilgaalota keessatti fayyadamnuu akka qabnu eeru.

Yaada hayyoota kanaa bu'uura godhachuudhaan gochimoonni garee hubannoo waliigalaa(Cognitive Domain) jalatti ramadaman yaadachuu (remember), hubannoo (understand),gochuu yookiin raawwachuu (apply),qaaccessuu (analyze) ,madaaluu (evaluate) fi kalaquu yookiin uumuu (create) dha. Tokkoon tokkoon isaanii gochimoota isaan ibsan of jalaa qaban gabatee armaan gadii keessatti yaa ilaallu.

Gabatee-1.Gosoota Gochimootaafi Fakkeeniyota Isaanii Qajeelfamoota Gilgaalotaa Hubannoo Waliigalaa Keessatti Qaban Akka Anderson, L. & Krathwohl (2001)tti.

Gosoota gochimootaa	Gochima yaadachuu	Gochima hubachuu	Gochima raawwachu u	Gochima qaaccessuu	Gochima madaaluu	Gochima kalaquu
Fakkeeniyota	Walitt firoomsuu	Fildhu	Raawwadhu	Gareetti qooduu	Filadhu	Hojjadhu
	Jala muruu	Fayyadamuu	Agarsiisuu	Waliin madaaluu	Waliin madaaluu	Qopheessuu
	Adda baasuu	Agarsiisuu	Hiikuu	Furruu	Qeequu	Karoorsuu
	Hiikuu	Fayyadamuu	Walitti fiduu	Tilmaamuu	Murteessuu	Fooyyessuu
	Tarreessuu	Ibsuu	Fayyadamuu	Murteessuu	Irra deebi'uu	Kalaquu
		Gabaasuu	Shaakaluu	guduunfuu	Qoruu	Qindeessuu
		Jijjiiruu	Guduunfuu			Tilmaamuu

Gochimoonni kunniin gochimoota kaayyoo dandeettiiwwan barattotaa madaalanii safaruuf ittiin gargaaramnu keessaa kanneen muraasa ta'aniidha. Gochimoota kaayyoo gilgaalota dandeettiiwwan afaanii (Affective Domain) barattootaa ittiin safaruuf Krathwohl et al (1964) gargaaraman ammoo gareewwan gurguddaa shan kan of jalaa qabaniifi tokkoon tokkoo gareewwan kanneen jalatti gochimoonni gargaaraman sammuutti fudhachuu (receiving) , deebii kennuu (responding) , sadarkeessuu (valuing) , qindeessuu (organization) fi sadarkaa isaaniitiin amaleessuu (characterization by value) dha. Tokkoon tokkoon gareewwan gochimootaa kanneen jalatti gochimoonni Krathwohl et al (1964) ramadanis kanneen armaan gadiiiti

Gabatee-2. Ramaddii Gosoonni Gochimootaa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti Qaban

Gosoota gochimootaa	Sammuutti fudhachuu	Deebii kennuu	Sadarkeessuu	Qindeessuu	Sadarkaan amaleessuu
Fakkeeniyota	Fudhachuu	Xumuruu	Barbaaduu	Adda baasuu	Ibsuu
	Hordofuu	Mari'achuu	Hojjachuu	Tartibeessuu	Ofitti fudhchuu
	Qalbeeffachuu	Deebisuu	Dhama'uu	Qindeessuu	

Dhumarrattis gochimoonni kaayyoo dandeettiiwwan miiraan hubachuu (Psychomotor Domain) Simpson (1972), Dave (1970), and Harrow (1972) haala armaan gadiitiin sadarkaa sadarkaan iddoo garaagaraatti qooduun teechisu. Isaanis daawwachuu, akkeessuu, irra deddeebi'anii shaakaluufi walbaruudha. Gochimoonni dandeettiiwwan miiraan hubachuu jalatti hayyoonni kunnin ramadanis: agarsiisuu, tuttuquun adda baafachuu, waan tokko harkaan qabachuu, safaruu, qindeessuu, barreessuu, fakkii kaasuu fa'i.

2.1.8.Mudaa Hanqina Qajeelfamootaatiin Muddatan

Jechoonni qajeelfamoota keessatti fayyadaman jechoota gaaffiilee qorumsicha keessatti fayyadaman irra cimee kan argamu yoo ta'e barattoonni qajeelfamicha kallattii sirrii ta'een hubachuu akka hindandeenye hayyoonni Bachman.L and Palmer.A (1996:182) ni'ibsu.Hayyoonni kunniin yaaduma kana cimsuudhan ,“Instructions should not be considered part of the test itself, since they are not part of the input to which test takers are expected to respond directly.” Jedhu.Kana jechuun barattoonni hojii qajeelfama qabu tokko yemmuu hojjatan jechoonni qajeelfamoota keessatti itti fayyadaman ifa ta'uu baannan hubannaa barattootaa irratti dhiibbaa akka fidu namatti agarsiisa.Dhiibbaan kun ammoo sababa hiika afaanichaa wallaaluu irraa kan madde ta'uu isaati.

Karaa biraatiin hayyootumti kunniin yemmuu ibsan qajeelfamoonni qorumsafis ta'ee shaakaloota garaa-garaatiif qophaa'an tokkoo iftoomina hinqaban yoo ta'e shaakala barattoonni raawwachuuf deeman irratti gifuu guddaa ta.a jechuun ibsu. (Bachman. L and Palmer. A .1996:190)

Barattoonni gilgaalota kanaan dura hojjatanii darban irra deddeebi'anii kan gaafatan yoo ta'e akkaataa itti hojjatanii darban irratti shakkii qabaachuu isaanii agarsiisa.Maddi irra deddeebi'anii gaafachuu kun ammoo qajeelfamoonni shaakala gilgaalotaaf barattootaaf kennaman ifa ta'uu dhiisuudha jechuu LaBarbera (2007)qorannoo gaggeesse keessatti ibsee jira.Kanaaf rakkooleen sababa mudaa qajeelfamootaatiin dhufan hubannaa barattootaa irrattii dhiibbaa waan fiduuf of eeggannoon qophaa'uun baay'isee barbaachisaadha.

2.1.9.Gosoota Gilgaalotaa

Nunan (1989) qabiyyeewwan isaanii irratti hundaa'uun gilgaalota bakka gurguddoo saditti qooduun ibsa.Isaanis,

1.Gilgaalota odeeffannoo hir'ate guutuuf dhiyaatan:Gilgaalonni gosa kanaa odeeffannoo nama/bakka tokko irraa gara nama/bakka dabarsuu kanneen danda'aniidha.Fakkeenyaaf gilgaalota hojii cimdiin dalagamu keessatti barattoonni hundi waliin dubbachuun , odeeffannoo barbaadame kennuu keessatti qooda fudhatan kanneen akka fakkii hinmaxxanfamne tokko dhiyeessuun ergaa isaa akka afaaniin ibsan taasisuufaa of keessaa qabu.

2.Gilgaalota sababa ibsan: Gosti gilgaalaa kun odeeffannoo dhiyaate irratti hundaa'uudhaan odeeffannoo haaraa akka maddisiisan taasisuuf sababa qabatamaa kanneen dhiyeessani.

3. Gilgaala yaada ofii ibsuu gaafatan: Gosti gilgaala kanaa gaaffiilee dhiyaatan keessatti gaaffii fedhii, miiraafi ilaalcha kan adda baasaniidha.

2.1.10. Amaloota Qajeelfamoota Gilgaalotaa

Akka Lyle F. Bachman and Adrian S. Palmer (1996:184-196) ibsetti qajeelfamoonni gilgaalota barnoota afaanii qabxiilee armaan gadii irratti hundaa’uun yoo qophaa’an gaariidha jechuun ibsu. Isaanis qajeelfamoota,

- ✚ Barattoonni ogummaa afaanii barataniin hojachuufi shaakaluu dandeessisan
- ✚ Wantoota dhugaa ta’an irratti hundaa’u
- ✚ Barattoonni odeeffannoo akka waljijjiiran taasisan
- ✚ Barattoota irra diddeebiin shaakalsiisu
- ✚ Jechoota gaggabaaboofi ifa ta’anitti fayyadaman
- ✚ Barattootatti cimuu danda’a jedhamanii yaadamaniif fakkeenya kennuu danda’an
- ✚ Deebiin gaaffiilee afaaniin yookiin barreeffamaan ta’uu isaanii adda baasanii kanibsan ta’uu akka qabu hayyuun kun nidubbata.

2.2. Sakatta’a Barruuwwan Walfakkii

Mataduree kana jalatti, qaaccessa qajeelfamoota gilgaalota Barnoota Afaan Oromoo kanaan dura qorannoo mataduree kanasan walfakkaatu irratti hojjetaman sakatta’uuf yaaliin taasifamu illee biyya keessatti barbaadee bira gahuu hindandeenye. Haa ta’u malee, qorannoo amma ta’e walfakkeenya qaban fudhatamee jira.

Haaluma kanaan, Magarsaa (2016) mataduree, “Walsimannaa Qabiyyee Barnoota Afaan Oromoo Kutaa kudha-tokkoffaafi Wayitii Barnootaa: Xiyyeeffannaan Mana Barumsa Qophaa’ina Limmuu” jedhu irratti qorannoo gaggeessee jira. Kaayyoon isaa qabiyyee Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa keessa jiran wayitii barnootaa kennameef hangam mijatoo akka ta’an madaaluun ibsuudha. Argannoon qorannoo kanaas, walsimannaan qabiyyee Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokko wayitiin barnootaa dhabamuu irraankan ka’e qabiyyeewwan barsiifamuu qaban osoo hinxumuramin hafuun kaayyoo barnootichaa galmaan gahuun akka hindanda’amne eeree jira. Haata’u malee, qorannoon kun kaayyoon isaa qajeelfamootni shaakala gilgaalota Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo qabiyyeewwaniifi kaayyoowwan gilgaalonni qabatani ka’an hangam akka galmaan gahan qaaccessuun qorannoo kana irraa adda godha.

Tokkummaan qorannoowwan kana lamaanii qabiyyeewwan Barnoota Afaan Oromoo kutaakudha-tokkoffaa akkaataa barbaadameen hojii irra ooluu dhabuu isaatiini. Kana malees, qabiyyeewwan kutaa walfakkaataa ta'e ibsuu irrattis tokko isaan taasisa.

Haaluma walfakkaatuun qorannoowwan biyya alaatti gaggeeffaman keessaa kan biyya Awustiraaliyaa tokko mataduree qorannoo kanaatiin baay'ee kan walitti siqu; LaBarbera (2007) mataduree, "Direction Clarity: Why Do Students Struggle to Successfully Follow Directions?" jedhu irratti qorannoo gaggeessee jira. Kaayyoon qorannoo isaatis, rakkoolee barattoonni qajeelfamoota gilgaalota Barnoota Afaan Ingilizii kutaa afraffa qajeelfamoota hubachuu irratti qaban hanbisuun qajeelfamoota iftoomina qaban uumuun haala baruu barsiisuu daree keessaa mijeessuudha. Argannoon qorannoo isaatis, yeroo barsiisaan qajeelfamoota barattoota isaatiif afaaniin yookiin barreeffamaan dubbisaa jiruufitti barattoonni qajeelfamootaaf xiyyeeffannoo kennuu dhiisuu isaanii irraa akka madde ibse. Qorannoowwan kanneen lamaan kaayyoo isaaniitiin yemmuu walfakkaatan qajeelfamoota gilgaalotaa kitaaba barnootaa irratti barreeffaman barsiisaan ofii isatiin barattootaaf dubbisuutiin gargar ta'u. Kun ammoo barattoota kutaa gadi aanaa ta'uu irraa kan ka'eefi sababa barattoonni ofii isaaniitiin of danda'anii hindubbisneefi akkaataa barsiisaan yemmuu qajeelfamoota kanneen barattootaa dubbisanitti haala yemmuu qajeelfamoo -ta dubbisuu itti sagaloomsu irraa rakkoon hubannaa qajeelfamoota gilgaalotaa irratti qaban irraa waan madduu danda'uufiidha. Mataduree kana jalatti yaada hayyoonni dhimmoota matadureewwan gurguddoofi xixiqqoon walqabsiisanii kennan irratti hundaa'uun qorataan qorannoo isaa gaggeesse.

Boqonnaa Sadi: Saxaxaafi Malawwan Qorannichaa

3.1.Saxaxa Qorannichaa

Boqonnaa kana keessatti tooftaa qorannichaa, madda ragaaleefi hirmaattota qorannichaa, meeshaalee funaansa ragaalee(tooftaalee ragaan ittiin funaanamu), mala iddatteessufi, malleen qaaccessa odeeffannoo qorannichaa(tooftaalee ragaaleen ittiin qaaceessaman) kan qorataan qorannicha keessatti gargaaramuuf yaadamantuu walduraa duubaan dhiyaate.

Qorannoon kun qaaccessa qajeelfamoota gilgaalota Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa bara 2005A.L.I.qophaa'e irratti gaggeeffameedha. Qorattichi ragaalee madda sakatta'a dokumantii irraa argaman qaaccessuuf mala akkamtaatti fayyadame jira. Sababni malli kun filatameeafis qorataan rakkoolee jiraniif madda odeeffannoo sadarkaa duraa irraa odeeffannoo funaanuuf qophaa'an irratti hundaa'uudhaan ragaalee bifa himaatiin argaman qaaccessuuf mijaawaadha jedhee waan amaneefi odeeffannoo kallattumaan madda ragaa tokkoffaa irraa argamuun isaa amansiisaafi qabatamaa waan ta'eefiidha.Waa'ee madda ragaa tokkoffaa ilaalchisee Cohen(1994:50) akka armaan gaditti kaa'a.

Maddi raga tokkoffaa ragaalee wantoota qorannoon irratti gaggeeffamaa jiran wajjin kan hariiroo kallattii qabuudha.Kunis wantoota barreeffamaan jiranis ta'ee afaaniin hirmaattota irraa argaman qofa osoo hintaane hirmaattota mataa isaanii dabalata.Wantoonni akka madda raga tokkoffaatti gargaaranis: gabaasa qorannoowwanii, kitaabilee, barreeffamoota hinmaxxanfamne, mana galmee, xalayaalee, waraabbiwwan sagaleefi kan kana fakkaataniidha.(Cohen,1994:50)

Dabalataanis sakatta'a dokumantii maal, maal hammachuu akka qabu ilaalchisee Dastaa (2013) akka ibsetti “Barreeffamoonni kanneen akka kitaaba barataa, xalayoota, gaazexaa, barruulee adda addaa, waraqaa ragaa, nagahee, ajandaa, qaboo yaa'ii, barreeffama murtii, yaadannoofi kanneen kana fakkaatan ta'uu danda'u.”jechuun kaa'a.

Kanaafuu,qorataan odeeffannoo karaa sakatta'a dokumantiitiin argamuu danda'aniif mala akkamtaatiin ittiin tajaajilamee jira.Yaada mala kanaarrati Addunyaa (2011) yoo ibsu akka jedhetti, “Malleen qorannoo hujoof bu'uura ta'an keessaa inni tokko mala akkamtaati.Malli kun odeeffannoo aslii kan rakkoo qoratamuu san gadi fageenyaan dhiyeessuun argannoof haala mijeessuuf humna qaban irratti xiyyeeffata.” Yaada hayyuu kanaa irraa wanti guddaan hubatamu tokko malli akkamtaa odeeffannoo dhimmaa qorannichaa gadi fageenyaan xiinxaluuf mala mijaawaa ta'uu hubanna. Haaluma kanaan malli

sakkatta'a ibsaatiin ragaa argame irratti bal'inaan ibsuu waan dandeessisuuf qorataan mala kanatti fayyadamee jira.

Qorataanis, mala qorannoo ibsaatti gargaaramuun qajeelfamoota gilgaalotaa Kitaabichakeessa jiran irraa odeeffannoowwan madda ragaa sakatta'a dokumantii irraa bifa jechaatiin argamu hunda qaacceessuufi ibsuudhaan kaayyoo qorannoo kanaa galmaan gahuudha. Akka Addunyaan (2011:62-63) irratti ibsanitti, "Malli ibsaa dhimma qoratamu sana ilaalchisee maaltu akka ta'e, maaltu akka ta'aa jiru kan ittiin adda baafannuudha" jedha.

3.2.Madda Odeeffannoo

Odeeffannoon qorannoo kana gaggeessuuf gargaaru kan walitti qabame qajeelfamoota gilgaalotaa Kitaabicha keessatti qophaa'e irraatti xiyyeeffachuun fuulaa fuulatti sakatta'uun akka madda odeeffannootti fudhachuudhaani. Fudhatama qabaachuu firii hojii qo'annootiif odeeffannoo madda amanamaa irraa qorataan funaanuun murteessaadha.

Haaluma kanaan qorataan qorannoo kana gaggeessuuf madda ragaa tokkoffaa qofatti dhimma bahe. Qorataan akka madda ragaa tokkoffaattis kan gargaarame sakatta'a dokumantiitti. Sababni isaas mataduree qorannoo kana wajjin kallattumaan hariiroo sirrii waan qabuuf qajeelfamoota gilgaalotaa kanneen qopheessitoonni kitaaba kitaabicha keessatti itti fayyadaman irraa fuulaa fuulatti qajeelfamoota gilgaalota barattoonni akka shaakalan qophaa'an irraa kallattumaan waan sakatta'ameefidha.

3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Mataduree kana jalatti qorataan iddattoo gargaarameefi malleen iddattoo kana ittiin fudhatetu duraa duubaan dhiyaata.

3.3.1. Kitaaba Barataa

Kitaabni Barnoota Afaan Oromoo Ministeera Barnoota Itoophiyaatiin bara 2005 A.L.I. tti qophaa'ee manneen barnoota qophaa'ina Oromiyaa keessa jiran hundaaf bifa walfakkaatuun dhiyaate. Haaluma kanaan, kitaabni qorannoon kun irratti gaggeeffame kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaati. Qoratichi kitaaba barataa kutaa kanaa kan filateef, yeroo dheeraaf ittiin barsiisaa waan tureef kitaaba kana keessatti hanqinoonni tokko tokko jiraachuu isaanii waan shakkeefidha. Kitaabni barnootaa sadarkaa qophaa'inaatti Afaan Oromoo ittiin barsiisuuf qophaa'e keessatti qajeelfamoota gilgaalota kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kitaabicha keessatti barattoota shaakalsiisuuf dhiyaatan irratti xiyyeeffannaan kenname quubsaa ta'uu dhiisuu shakkuu irraa kan ka'e. Akka qoratichi hubatetti

iftoominni qajeelfamoota shaakala gilgaalota kitaaba kana keessatti dhiyaatan tokko tokko barattoota haalan shaakalsiisuu danda’uun waan qophaa’an hinfakkaatan.

Hanqinoota qorataan shakke kana irratti hundaa’ee, iftoominni qajeelfamoonni gilgaalota kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa barattoota karaa iftoomina qabaachuufi dhiisuu isaanii hubannaa barattootaa irratti karaa dhiibbaa hingedhisneen shaakalsiisuu irratti maal akka fakkaatu qorata.

Odeeffannoon qorannoo kana gaggeessuuf gargaaru kan walitti qabame qajeelfamoota gilgaalota Kitaaba Barattoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaatiif qophaa’an irraatti xiyyeeffachuun fuulaa fuulatti sakatta’uun akka madda odeeffannootti fudhachuudhaani. Meeshaalee sirna barnootaa kanneen akka qajeelcha barsiisaafi silabsii kutaa kudha-tokkoffaadhaaf qophaa’an keessatti qajeelfamoonni gilgaalotaa waan hinbarreeffamneef kallattumaan qajeelfamoota shaakala gilgaalota Barnoota Afaan Oromoo kitaaba barattootaa qofa irratti xiyyeeffatte.

Malli Iddatteessuu qorataan itti dhimma bahes qorannoo akkamtaa ta’ee mala iddatteessuu mit-carraa keessaa iddatteessuu akkayyoo (purposive sampling)ti .Sababni isaas, qorataan yeroo odeeffannoo funaanu itti yaadee qajeelfamoota gilgaalotaa ‘hanqina iftoominaa qabaatinnuu?’ jedhamanii shakkaman funaanuudhaan kanneen filateedha. Sababni qorataan sakatta’a Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa kudhatokkoffaa irratti buu’uureffateefis; haala baruu barsiisuu Barnoota Afaan Oromoo milkeessuuf shaakaloota gilgaalota kitaabicha keessatti dhiyaataniif qajeelfamoonni barattootaaf sirritti ifa ta’anfi iftoomina hinqabne sakatta’uun ciminaafi hanqinoota mul’atan adda baasanii deemuun ija qorataatiin barbaachisaa ta’ee waan argameefiidha.

3.3.2. Filannoo Kutaa

Akkuma olitti ibsame matadureen qorannoon kun kan irratti “Gaggeeffame Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalota Barnoota Afaan Oromoo Kutaa Kudhatokkoffaa” kan jedhuudha. Akkasumas qorannoon kun manneen barnoota Godina Shawaa Kaabaa keessa jiran keessaa Mana Barumsa Qophaa’ina Muka Xurrii qofa irratti xiyyeeffate. Haala filannoo iddattoo qorannoo kana keessatti kutaan barnootaa qorannoon kun irratti xiyyeeffates kutaa kudhatokkoffaa yoo ta’u; sababni qorataan kutaa kana filateef ammoo yeroo dheeraadhaaf barattoota kutaa kanaa barsiisaa waan tureefi ammas barsiisaa waan jiruuf hubannoo isaan iftoomina qajeelfamoota gilgaalota kitaabicha irratti qaban hanqina qabaachuufi dhiisuu isaanii waan shakkeefiidha. Ka’umsi shakkii qoratichaatis barattoonni akkaataa qajeelfamoonni gilgaalotaa ajajuun darbee, darbee gilgaalota tokko tokko keessatti hojjachuu dhabuu isaaniifi barattoonni tokko tokko qajeelfamoota tokko, tokko irratti yeroon barsiisaa jirutti akkamitti akka hojjachuu qaban irratti waan

gaafataniifidha. Kana irraa kan ka'e; qoratichi muuxannoo kitaaba kana barsiisuun dabarse irraa waan hubateef sadarkaa kutaa kana irratti xiyyeeffate.

3.4.Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaannaman

Qorataan kun yeroo qorannoo kana gaggeessu ragaa quubsaafi amansiisaa ta'e argachuuf meeshaalee odeeffannoon ittiin funaannaman keessaa sakatta'a dokumantiitti fayyadamuudhaani. Kunis qajeelfamoota gilgaalota Kitaabichaakeessatti qopheessitoonni kitaabichaa fayyadaman tokko tokkoon fuulaa fuulatti sakatta'uun qajeelfamoota 'hanqina iftoominaa qabaatinnuu?' jedhamanii qoratichaan shakkaman ilaaluun akkaataa qajeelfamootni kunniin kitaaba kana keessatti ibsaman ilaaluudhaani.

3.5.Adeemsa Odeeffannoon Ittiin Funaannaman

Qorataan odeeffannoo qorannoo kanaa funaanuuf jalqaba qajeelfamoota gilgaalota Kitaabicha keessatti barreeffaman boqonnaalee kudhatorbanuu keessaa odeeffannoo erga walitti qabee booda akkaataa gosa, gosa isaaniitiin qajeelfamoota 'hanqina iftoominaa qabu moo hinqaban?' jedhamanii qorataadhaan shakkaman akkaataa dubbistootaaf ifa ta'utti qajeelfamoota kanneen gilgaalotaafi fuula isaanii waliin bifa gabateetiintechisuun kaayyoofi qabiyyee gilgaalonni qabatanii ka'an galmaan gahuu irratti hundaa'uunqaacceffamee kan ibsameedha.

3.6.Mala Odeeffannoo Gurmeessuufi Qaaccessuu

Odeeffannoowwan Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa sakatta'uun walitti qabaman kunniin qorannoo akkamtaatiin hiikni kan itti kennameedha. Kanas qajeelfamoota gilgaalotaa gosa, gosa isaaniitiin dabaleewwan keessatti barreeffaman keessaa kanneen walfakkaataniif fakkeenya fudhachuun ibsa itti kennuudhaani. Kunis qajeelfamoota gilgaalota sakatta'uu,odeeffannoowwan argaman keessaa kan walitti dhiyeenya qabaniifi hinqabne addaan qooduu, ragaalee gareetti qoqqooduu,hiikuufi ibsa itti kennuudha.

Boqonnaa Afur: Hiikaafi Xiinxala Ragaalee

4.1. Kitaaba Barnoota Afaan OromooKutaa Kudhatokkoffaa

Kitaabni Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa amma hojiirra jiru kun Ministeera Barnoota I toophiyaatiin bara 2005 A.L.I.tti qophaa'e. Kitaabni kunis boqonnaalee kudhatorbatti qoodamuun qa biyyeewwan dandeettiiwwan afaanii hundumaa kan qabuufi gilgaalonni qabiyyeewwan kanneen shaa-kalsiisan boqonnaawwan hunda jalattuu qophaa'anii jiru.kaayyoon kitaaba kanaatis, barattoonni ogum - maawwan dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuu, barreessuu, caaslugaa, ogbarruu, gadi fageenyaan xiin xaluufi kkf akka gabbifatan taasisuudha.Kaayyoowwan kana galmaan ga'uufis barannoowwaniifi gilgaal -onni garaagaraa dhiyaatanii jiru. Haalli dhiyeenya gilgaalota kanaas kallattiidhaan jiruufi jireenya guyyuu barattoota giddu-galeessa kan taasifateefi akka isaan dammaqinaan irratti hirmaatan kan kakaasudha.

Fiixaan ba'iinsa kaayyoowwan barnoota kanaatiifis adda dureen shaakala walirra hincinne gochuu kan qabu barataa waan ta'eef, qulqullina barnootichaa eegsisuu keessatti ammoo qajeelfamoonni gigaalota kitaabicha keessatti qophaa'an gahee ol'aanaa taphata.Haata'u malee qorataan qajeelfamoota kitaabicha keessatti qophaa'an keessaa tokko tokko irratti iftoomina qabaachuu isaanii waan shakkeef kallattumaan mataduree "Qaaccessa qajeelfamoota gilgaalota Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa"jedhu fudhachuun hanqinoota jiran jedhamanii qorataadhaan shakkaman sakatta'uun qaaccessuudha.

4.2. Xiinxalaafi Hiika Ragaalee

Boqonnaa kana jalatti xiinxala hiika ragaaleefi argannoowwan xiinxala sakatta'a barruu qajeelfamoota gilgaalota Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa keessaa fuulaa fuulatti funaannamantu dhiyaata.Kunis odeeffannoowwan sakatta'a barruu Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaakeessaa qajeelfamoota gilgaalota dhiyaatan qofa irratti xiyyeeffachuun kan xiinxalli irratti gaggeeffameedha.Haaluma kanaan gilgaalota dandeettiiwwan barnoota afaanii shaakalsiisan gosa, gosatti qooduun qajeelfamoota hanqina qabaatinnuu?jedhamanii qorataadhaan shakkaman irratti xiyyffatee haalan qaaccessuun argannoo kaa'uudha.

Bifuma kanaan qorannoon kun iftoomina qajeelfamootaa kaayyoofi dandeettii barnoota afaanii barattoota gonfachiisuurrattiqaban xiinxaluuf qorataan iftoominaqajeelfamoota gochimootni gilgaalota keessatti qaban qajeelfamoota gilgaalotaa barreessuuf qopheessitoonni Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa kudha-tokkoffaa itti fayyadaman irratti xiinxaluun furmaata kaa'uudha.

Karaa biraatiin muuxannoo dheeraa qorataan Afaan Oromoo Kutaa kana barsiisuu irratti qabu bu'uureffachuun qajeelfamoota gilgaalota barattoonnii dandeettiiwwan afaanii gonfachuuf akkaataan

barattoota daree barnootaa keessatti akka shaakalan ajaju afaaniin yookiin barreeffamaan akka hojjatan b arattootaaf kan ‘iftoominni hanqatinnaa?’ jedhamanii shakkaman irratti xiinxala gaggeessuudha. Kaayyoo dandeettiiwwan afaanii shaakalsiisuu irrattis qorataan kanqaawwa qaban jedhee yaade ragaalee qaaccessa ragaatiin Kitaaba barataa kana irraa argaman irratti hundaa’uun kanqaacceffameedha.

4.2.1. Ibsa Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa

Barbaachisummaan barnoota afaanii inni guddaan barattoonni afaan dhaloota isaaniitiin dandeettiiwwan afaanii irratti hubannoo argatanii gahoomuu akkadanda’angochuudha. Gahoomuun ammoo barattoonni kallattii barbaaddameen bakka barbaaddamanitti hojii isaanii qaceellootti fiixaan bahuudha.

Xiyyeeffannoon barnoota afaaniitis qabiyyeewwan kitaaba barattoota akkaataa sadarkaa isaaniitiin qophaa’e irratti hubannoo qulqulluu ta’e gonfataniidhaloota dhufuuf akkayyaa ta’uun akkasumas biyya tanaaf bu’aa ogeessa afaanii irraa eeggamu bahuu danda’uudha. Hubannoo qulqulluun barattootaan horaman ammoo walqunnamtii barnoota afaaniifi jireenya hawaasummaa garagaraa keessatti akka itti fayyadamaniif haala mijeessuudha.

Barnoonni afaanii dandeettiiwwan afaanii gurguddoo afran: Dhaggeeffachuu, dubbachuu, dubbisuufi barreessuu akkasumas dandeettiiwwan xixinnoo lamaan: hiika yookiin hubannoo jechootaa gabbifachuu fi caasaa afaanichaa beekuun akkaataa shaakalamuu barbaaddameen barattoonni dammaqinaan hirmaachuun ga’uumsa horachuudha.

Kaayyoowwan barnoota afaanii kana galmaan gahuufis barattoonni kitaabilee barnootaa kutaa sanaaf qophaa’e keessatti barattoonni daree barnootaa keessatti haaluma qajeelfamoonni gilgaalotaa ajajaniin hirmaannaa ho’aa gochuun ta’a.

Kanaaf ammoo kitaabileen barnoota afaanii yemmuu qophaa’an kaayyoo galmaan geessissuu barbaaddame sana shaakalawwan garaagaraa hammatanii kan barattoota onnachiisuun hirmaachisuun yoo danda’ameedha. Shaakalawwan kunniinis shaakala dubbisuu, shaakala dhaggeeffachuu, shaakala dubba - chuu, shaakala barreessuu, shaakala hiika jechootaa, shaakalacaasluga afaanichaa Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa kudhatokkoffaafbara (2005)tti boqonnaalee garaagaraa kudhatorbanuu keessatti qophaa’e hojii irra oolchuun kaayyoo barnootichaa galmaan gahuudha.

4.2.2. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettiiwwan Afaanii Irratti

Qorattichi qaaccessa qajeelfamoota kitaabicha tokkoffaa keessaa ‘qajeelfamoota gilgaalota hanqina qab aatinnuu?’ jedhee shakke irratti xiyyeeffate boqonnaalee, gilgaalotaafi fuulaan qajeelfamoota iftoomi-

na qabaachuufi dhiisuu qajeelfamoota kaayyoo dandeettiiwwan afaanii shaakalawwan gilgaalotaa gabateewwan kanaa gadii keessatti sakatta'iinsi gadhame yaadni qaaceffamee fakkeeniyota isaanii wajjin walbira qabuun ibsi itti laatamee jira.

4.2.2.1. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Dhaggeeffachuufi Dubbachuu Irratti

Qoratichi qajeelfamoota gilgaalota Kitaabicha keessatti barattoota dandeettiiwwan afaanii dhaggeeffachuufi dubbachuu shaakalsiisuuf qophaa'an keessaa qorataan iftoomina qabu moo hinqaban jedhee shakke boqonnaalees dhiyaatan kudhatorbanuunuu shaakalawwan dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu sa katta'uun qajeelfamoota rakkoo iftoominaa qabu jedhee shakke haala gabatee armaan gadii keessatti tarreeffameenirratti hundaa'uun qaaceffamee jira.

Gabatee-3.Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Dhaggeeffachuufi Dubbachuu Agarsiisan

Shaakala Gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11 ^{ffaa} Dandeettiiwwan Afaanii Shaakalsiisuu Irratti Bakka Qaawwi Jiru.	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaala	Fuula
	1.Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisia barsiisaan kee siif dubbisu dhaggeeffachuun 'dhugaa' ykn 'soba' jechuun deebisi.	3	1A	39
	2Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisa dhiyaate dhaggeeffachuun deebisi.	17	2	211
Shaakala dhaggeeffachuufi dubbachuu.				

Gabatee kana keessatti qajeelfamni Boqonnaa 3 gilgaala 1A fuula 39 irratti barattoonni dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu akka shaakalaniif qajeelfama kana akka fakkeenyaatti yoo fudhanne ,“Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisa barsiisaan kee siif dubbisu dhaggeeffachuun ‘dhugaa’ ykn ‘soba’ jechuun deebisi.” jechuun barattoonni dubbisa dhaggeeffatan sana irratti hundaa'anii akka dubbatan b arbaaddameet gilgaalichi qophaa'e. Haata'u malee barataan erga dubbisa dhaggeeffatee booda gaaffiilee akkamiitiif 'dhugaa' gaaffiilee akkamiitiif ammoo'soba'jedhee akka deebisu barataadhaaf ifa miti.Kana malees ajaja kana keessatti barataan 'dhugaa'yookiin 'soba' kan jedhu afaaniin moo barreeffa maan akka ta'e qajeelfama kana keessatti karaa barataa hindogoggorsisneen ifa ta'eefii barreeffamuufii qaba.Sababni isaas ulaagaalee kitaaba barnoota afaanii gaarii ta'e keessaa iftoominni qajeelfamootaa tokko waan ta'eefidha.(Ur,1996:186)

Dabalataanis kaayyoon gilgaalota kanneenii barattoonni dandeettii dhaggeeffachuufi dubbachuu akka gonfatan gochuuf yaalu illee;fuula 211 irratti qajeelfama,” Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisa dhiyaate dhaggeeffachuun deebisi.”jedhu akka fakkeenya lammaffaatti yoo fudhanne ciroon 'dhaggeeffachuun

deebisi ‘jedhu kun barataan afaaniin ta’ee barreeffamaan akka deebisu ifatti waan hinkeenyeef barataa dogoggorsa.

4.2.2.2.Qaaccessa Qajeelfama Gilgaalaa Dandeettii Dubbisuufi Dubbachuu Irratti

Kaayyoon shaakala dandeettii dubbisuufi dubbachuu barattoonni kitaababarattootaa keessatti dubbisa dhiyaatan dubbisuun waan hubtan sananamoota birootiif afaaniin dabarsuudha.

Gabatee 4.Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Dubbisuufi Dubbachuu Agarsiisan

Shaakalawwan Dandeettii Afaanii Irratti.	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Boqonnaalee	Gilgaalota	Fuula Kitaabaa
shaakala dandeettii dubbisuufi dubbachuu	1.Jechoonni dubbisa keessaa bahan kun maal agarsiisu?	9	5D	128
	2.Gaaffiiwwan kanaan gadii ‘soba’ ykn ‘Dhugaa’ jechuun deebisi.	4	2B	63
	3.Jechoonni armaan gadii dubbisa keessaa fudhataman. Hiika faallaa jaraa barreessi.	13	5C(2,3)	170

Akkuma gabatee kana irraa hubannuu boqonnaa 9 gilgaala 5D fuula 128 irratti qajeelfamni barattoonni shaakala dandeettii dubbisuufi dubbachuu irratti gahuumsa akka horatan ajaju akka fakkeenyaatti fudhachuun yoo ilaalle , “Jechoonni dubbisa keessaa bahan kun maal agarsiisu?” qajeelfama jedhu jalatti kaayyoon gilgaalichaa barattoonni shaakala kanaan dandeettii dubbisuufi dubbachuu isaanii akka cimsatan gochuudha.

Haata’u malee qajeelfama kana keessatti ciroon ‘maal agarsiisu?’jedhu kun ajaja sirrii ta’e dabarsuu irratti hanqina qaba.Sababni isaa barattoonni jechoonni kamiinuu garee mataa, mataa isaanii waan qabaniif jechoota murteessitoota jedhanii yoo deebisan kallattii deebii isaanii itti deebisuu qaban irraa maqsuu waan danda’uuf kallattumaan qajeelfama waan akka shaakalan barbaadame sana agarsiisutti fay -yadamuun barbaachisaadha.Dabalataanis qajeelfamni,”Jechoonni dubbisa keessaa bahan kun maal agarsiisu?”jedhee yaa gaafatuu malee gilgaalicha keessatti kan kennaman caasaa jechaatii ol kan ta’e gaaleen ‘kanaan ala’jedhu sababa jiruuf sirreeffamee barreeffamuu qaba.Kana malees qajeelfama kana keessatti walsimannaan caaslugaa heddumminaa himichi ittiin barreeffame sirrii miti.

Qajeelfamni shaakala gilgaalota gabatee 4ffaakeessatti dandeettii dubbisuufi dubbachuu barattoota shaakalsiisuuf qophaa'an keessaa boqonnaa 4, gilgaala 2B, fuula 63 irratti "Gaaffiiwwan kanaan gadii 'soba' ykn 'Dhugaa' jechuun deebisi."jedhu argina.Haata'umalee gaaffiilee akkamiitiif'dhugaa', gaaffiil -ee akkamiif ammoo 'soba' akka jedhnii deebisan sababa hinibsineef qajeelfamichi rakkoo iftoominaa qaba.Kana malees qajeelfamicha keessatti gabaajeen 'ykn'jedhu seera gabaajee eegee barreeffamuu irratti hanqina waan qabuuf seerluga irratti barattoonni hubannoo walfakkaataa akka hinqabaanne isaan taasisa.

Karaa biraatiin qajeelfamni dandeettii dubbisuufi dubbachuu akka shaakalan qajeelchu kan Boqonnaa 13, gilgaala 5C(2,3),fuula 170 irratti barreeffame akka fakkeenyaatti yoo fudhanne ilaalle; "Jechoonni armaan gadii dubbisa keessaa fudhataman.Hiika faallaa jaraa barreessi."jechuun ajaja.Kaayyoon gilgaala kanaa barattoonni shaakala kanaan dandeettii dubbisuufi dubbachuu akka cimsatan gochuudha.Haata'u malee gochimni 'barreessi' jedhu dandeettii dubbisuufi dubbachuu osoo hintai'n dandeettii barreessuu barattootaa gabbisuuf gargaara.Kana malees barattoonnii hiika faallaa akkamii akka barbaadan ifatti barattoota hinqajeelchine.

4.2.2.3. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Dubbachuu Irratti

Dandeettiin dubbachuu dandeettiiwwan afaanii gurguddoo afran keessaa isa tokkodha.kanaafis barattoonni dandeettii kana gonfachuuf gilgaalota kitaaba barataa keessatti dubbachuu shaakalsiisan karaa ifa ta'een qajeelfamoonni shaakala gilgaalota kanneeniif qophaa'an akkaataa barattootaaf ifa ta'utti barreeffamuufii qaba.

Haata'u malee Kitaaba Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa Boqonnaa 9 ,gilgaala 7 ,fuula 130 irratti qajeelfama dandeettii dubbachuu shaakalsiisuuf qophaa'e akka fakkeenyaatti fudhannee yoo ilaalle ,”Hiriyyoota kee sadii waliin dhimma armaan gadii irratti mari'achuun gabaasa daree keessatti dhiyeessaa.”Kan jedhutu barreeffame.Qorataanis gabatee armaan gaditti kenname irrattis hundaa'uun akkaataa itti aanee dhufuun xiinxala isaa gaggeessee jira.

Gabatee.5.Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Dubbachuu Agarsiisan

Shaakala gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa dandeettiinwan afaanii shaakalsiisuu irratti bakka qaawwi jiru.	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaalota	Fuula Kitaabaa
	1.Hiriyoota kee sadii waliin dhimma armaan gadii irratti mari'achuun gabaasa daree keessatti dhiyeessaa.	9	7	130
	2.Gaaffiiwwandhiyaatan irratti daree guutuun mari'adhaa.Sana booda darichii bakka lamatti qoodamuun afaaniin gabaasa dhiyeessaa.	4	4A	69
Shaakala Dubbachuu				

Qajeelfamoonni kunniin ija qorataatiin yemmuu ilaallamu dandeettii dubbachuu shaakalsiisuu irratti akka hanqina qabutti ilaale. Sababni isaas kitaaba barataa fuula 130 irratti gaaffiileen gilgaala 7 jalatti tarreeffamanii barattoonni akka shaakalan qophaa'an gaaffiilee sadi yemmuu ta'an barattoonni dhimmoota sadan irratti ta'ee;dhimma tokko qofa irrattii akka shaakalamuu barbaadamee ta'uu barataa qajeelfama kana dubbisee shaakaluu barbaaduuf ifa miti.Dhimmuma tokkoo qofarrattuu akka shaakalamuu osoo barbaaddame gaaffiilee sadan kitaaba barataa fuula 130 irratti tarreeffaman keessaa barataan gaaffiilee sadan keessaa gaaffii kam akka shaakalan akka filannootti qajeelfamicha keessatti ifatti ibsamuufii dhiisuun rakkoo iftoominaa qaba.

Haaluma kanaan qajeelfama qorataan akka fakkeenyaatti fudhate kana yoo ilaalle ciroo 'dhimma armaan gadii irratti mari'achuun 'kan jedhu argina.ciroo kana keessatti ammoo jecha 'dhimma' jedhutu jira .Jechi kun barataan gaaffii tokko qofa irratti akka shaakalu itti agarsiisa.Kanaafuu jechi 'dhimma' jedhu kun baay'ina gaaffilee kitaaba barataa fuula 130 irratti dhiyaatan agarsiisuuf jecha dhamjecha danoominaa qabu maxxanfachuu akka qabu namatti mul'isa.Kun ammoo walgitiinsi jechootaa hima tokko keessatti dhufuu ergaa ifa ta'e dabarsuu irratti gahee ol'aanaa qabaatulleebarattootaaf hinibsamne. Qajeelfamuma qorataan akka fakkeenyaatti fudhate kana keessatti ciroo 'gabaasa daree keessatti dhiyeessaa 'jedhu ergaa isaa yoo ilaalle ;gabaasichi 'afaaniin' ta'ee 'barreeffamaan' akka dhiyaachuu qabu ifatti sababa hinteechisneef qajeelfamicha keessatti karaa barattootaaf ifa ta'uufii danda'utti fayyadamuun barreessuufiin barbaachisaa akka ta'e namatti mul'isa.Gama biroottiin Boqonnaa 4, gilgaala 4A, fuula 69,irratti dandeettuma dubbachuu kana shaakalsiisuuf qajeelfama "Barnoonni kun akka isin mataduree dhiyaaterrattimari'attanii yaada keessan dareedhaaf haal mijeessa.Kanaaf gaaffiiwwan dhiyaatan irratti daree guutuun mari'adhaa.Sana booda darichii bakka lamatti qoodamuun afaaniin gabaasa dhiyeessaa."kan jedhuun walcinaa qabnee yoo ilaalle iftoomina irratti garaagarummaa

qabu .Garaagarummaan kunis barattoonni gaaffiilee shaakala dubbachuuf dhiyaatan kunniin hundii isaanii akka shaakalamuu qabaniifi isa shaakalan kana ammoo ‘afaaniin’ akka gabaasa dhiyeessan ifatti waan qajeelcheef barattoonni gilgaala kana shaakaluuf mamii akka hinqabne itti agarsiisa.Karaa birootiin ammoo shaakala dubbachuu kana keessatti ‘afaaniingabaasa dhiyeessi’ jechuun isaa barreeffamaanis gabaasuun akka danda’amu namatti agarsiisa.

4.2.2.4.Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Caasluga Irratti

Kaayyoon shaakala dandeettii caasluga barattoonni dandeettii kanatti fayyadamanii hawaasa naannoo waliin waliigaltee sirrii ta’e uummudha.Haaluma kanaan boqonnaalee garaagaraa:1,8,11fi 12 keessatti gilgaalotaafi fuullan gabatee armaan gadii keessatti caasluga shaakalsiissuf qajeelfamoonni barreeffaman kunniin hanqina iftoominaa qaban jedhamanii kanneen ija qorataatiin ilaallamaniidha

Gabatee.6.Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Caasluga Agarsiisan

Shaakala gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa 11 ^{ffaa} dandeettiiwwan caasluga shaakalsiisuu irratti bakka qaawwi jiru	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaalota	Fuula Kitaabaa
Shaakala Caasluga	1.Gabateen kanaan gadii shaakala adda addaa olitti birsaga irratti taasisame keessatti hubannoo argatan madaala.Kanaafuu gareedhaan ta’uun jechoota gabaticha keessatti dhiyaatan shaakalaa.	1	8B,8E	15
	2.Hiika himoota armaan gadii barreessi.	8	8A	121
	3.Fakkeenya itti aanu gosa birsagaa irratti xiyyeeffata.Fakkeenya qalbeeffachuun gaaffiiwwan itti aanan deebisi.	1	8B	14
	4.Himoota fakkeenya armaan olii fakkaatan 10 barreessi.	11	8(3)	150
	5.Dubbisa ‘Jireenya hawaasa sirna gadaa’keessaa fakkeenya akaakuu gochimootaa addaan baasii barreessi.	12	9C	163

Qajeelfamoota caasluga shaakalsiisuu irratti xiyyeeffate ta’ee; cimina qabaachuun fakkeenya ta’an kanneen gabatee olii keessatti lakkoofsa 4ffaa irra jiru yoo fudhanne fakkeenyoota kennaman irratti

hundaa'uun himmoota meeqa akka barreeffamaan deebisan barattoota ifatti ajaje.Qajeelfama lakkoofsa 5ffaa irra jirus gaaffii dhiyaateef maal akka barreeffamaan deebisan sirritti qajeelchee jira.

Faallaa kanaatiin qajeelfamoota hanqina qaban jedhaman keessaa fakkeenyaati sadi fudhannee yaa ilaallu.Qajeelfamoota caasluga shaakalsiisuuf Kitaaba Barataa Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaa isa boqonnaa 8,gilgaala 8A,fuula 121 keessatti barreeffame kana akka fakkeenyaatti yaa fudhannu.

”Hiika himoota armaan gadii barreessi.”Kaayyoon qajeelfama kanaa barattoonni qabiyyee baratan; raawwimaammennaa, irrattihubannoo akka horataniif jedhameeti.Haata’u malee barattoonni hiika yemmuu kennangochoo yeroodhaan walitti hidhanii akka deebisan barbaaddamu illee barattoonni akkaataa itti hiikuu qaban irratti iftoominaan sababa hinqajeelchineef akkaataa hiika itti kennan irratti nirakkatu.

Kanaafuu qajeelfamichi gilgaala kanaa kaayyoo galmaan gahuu barbaade sana barattoonni hiika himoota kennamanii gocha raawwatame yeroo wajjin walqabsiisanii akka deebisan qajeelfamichi ifatti hinbarreeffamneef. Fakkeenyi lammaffaan qajeelfama caasluga shaakalsiisuuf qophaa’an keessaa qajeelfama boqonnaa 1,gilgaala 8E,fuula 15 irratti argamuu kana ilaallu.”Gabateen kanaan gadii shaakala adda addaa olitti birsaga irratti taasisame keessatti hubannoo argatan madaala.Kanaafuu gareedhaan ta’uun jechoota gabaticha keessatti dhiyaatan shaakalaa.”

Kaayyoon qajeelfamakanaa barattoonni hubannoo birsagaa akka horataniif jechoota bisagatti qooduun barreeffamaan akka shaakalan barbaaddameeti.Haata’u malee qajeelfamicha keessatti “jechoota gabaticha keessatti dhiyaatan shaakalaa.”yaa jedhuu malee, gabatee keessatti jechoonni kennaman tokkollee kan hinjirree ta’uu isaati.Kanaafuu jechoonni osoohinkennaminiif shaakaluun kan hindanda’amneefibarataan karaa walfakkaataa ta’een shaakaluun akka hindanda’amne ibsa.

Fakkeenyi lammaffaan qajeelfama caasluga shaakalsiisuuf qophaa’an keessaa qajeelfama Boqonnaa 1,gilgaala 8B,fuula 14 irratti: “Fakkeenyi itti aanu gosa birsagaa irratti xiyyeeffata.Fakkeeniyicha qalbeeffachuun gaaffiiwwan itti aanan deebisi.”jedhu kana fudhannee yoo ilaalle gochimni ‘...deebisi.’jedhu barattoonni shaakala dhiyaate kana bifa‘afaaniitiin’ ta’ee bifa ‘barreeffamaatiin’ akka shaakaluu qaban qajeelfamichi iftoominaan barreeffamuufii qaba. Kuni barreeffamuu dhiisuun kaayyoon barattoonni dandeettii caaslugaa daree barnootaa keessattishaakaluun hubannoo argachuu qaban irratti gufuu ta’a.

4.2.2.5. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Barreessuu Irratti

Kaayyoon shaakala dandeettii barreessuu barattoonni dandeettii barreessuu akka gonfataniif irra deddeebi'nii barreessuu shaakaluunakka ta'e hayyuun Hedge (2000) nidubbata. Haaluma kanaan qajeel-amoonni Kitaabichaa gabatee armaan gadii keessatti dhiyaatan tokko tokkoon akka fakkeenyaatti fudhannee yaa ilaallu.

Gabatee 7. Qajeelfamoota Gilgaalaa Dandeettii Barreessuu Agarsiisan

Shaakala gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa dandeettiwwan barreessuu shaakalsiisuu irratti bakka qaawwi jiru.	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaalota	Fuula Kitaabaa
	1. Keeyyata armaan gadiitti dhiyaate amaloota sadii olitti ibsaman fayyadamun qaaccceessi.	14	9(1)	186
Shaakala Dandeettii Barreessuu	2. Himoota kanaan gadii keessatti bakka tuqlameefi waraabbiin galuu qabu jettee yaaddu galchuun himicha irra deebi'uun barreessi.	3	11	57
	3. Hima ijoo kanaan gadii faana bu'uun keeyyata barreessi.	5	7A	85

Shaakala dandeettii barreessuu gabbisuuf qophaa'an kan gabatee armaan olii keessatti qorataa'an hanqina iftoomina qajeelfamoota kaayyoo gilgaalotaa galmaan gahuu keessatti rakkina qaban jedhee ka'e keessaa akka fakkeenyaatti muraasa isaanii fudhannee yaa ilaallu.

Kaayyoon shaakala gilgaalota kanneenii barattoonni dandeettii barreessuu akka cimsataniif akka ta'e beekamaadha. Haata'u malee qajeelfama Boqonnaa 14, gilgaala 9 (1), fuula 186 irratti qajeelfama, "Keeyyata armaan gadiitti dhiyaate amaloota sadii olitti ibsaman fayyadamun qaaccceessi." jedhu akka fakkeenyaatti yoo fudhanne barattoonni keeyyata tokkitti dhiyaate kana amaloota keeyyataatiin barattoonni barreeffamaan akka ibsan barbaadamullee; qajeelfama kana keessatti gochimni 'qaaccceessi' jedhu barattoonni bifa 'barreeffamaatiin' ta'ee bifa 'afaaniitiin' akka shaakalan ifatti waan hinbarreesineef barattootaa hubannoo kennuu irratti hanqina qabaachuu agarsiisa.

Qajeelfamoota kaayyoo dandeettii barreessuu gabbisuuf gargaaran kan Boqonnaa 3, gilgaala 1, fuula 57 irrattii barattoonni sirna tuqaalee keessaa tuqlameefi waraabbiitti fayyadamanii hubannoo sirna tuqaalee kana irratti qaban barreeffamaan akka gabbifatan gilgaala itti yaaddamee qophaa'eedha.

Haata'u malee qajeelfamni gilgaala kanaaf qophaa'e ,” Himoota kanaan gadii keessatti bakka tuqlamee fi waraabbiin galuu qabu jettee yaaddu galchuun himicha irra deebi'uun barreessi.” kun hanqina iftoominaa lama qaba. Isaaniis ,mallattoo waraabbii kamitti fayyadamanii akka shaakalamuu barbaaddame kan adda hinbaasneefi gaaffiileen gilgaala kana keessatti qophaa'an keessaa fayyadamni qubguddeessaa gaaffii barbaachisu keessatti barattoonni qubguddeessatti akka fayyadamanii barreessuu qaban wanti qajeelfama kana keessatti jedhame hinjiru.

Fakkeenyaaf fuuluma kitaaba kanaa irratti gaaffii 6^{ffaa} yaa fudhannu.” Akka Maarkis jedhutti nama kan nama taasisee hojiidha.” Gaaffiinkun barattoonni shaakala isaanii keessatti mallattoo waraabbii dachaa akka fayyadamanii shaakalan barbaaddamullee; mallattoo waraabbii keessaa kam akka fayyadamuu qabaniifi bakka barbaachisaa ta'ee argametti qoodduufi qubguddeessatti fayyadamanii akka barreessan wanti barattoota qajeelche hinjiru. Kun ammoo barattoota dogoggorsa.

Qajeelfama kaayyoo dandeettii barreessuu barattoota cimsuuf qophaa'e kan Boqonnaa 5, gilgaala 7, fuula 85 irratti qophaa'an keessaa qajeelfama kana argina. “Hima ijoo kanaan gadii faana bu'uun keeyyata barreessi.” Kaayyoon gilgaala kanaa barattoonni himoota ijoo kennaman kanneen fayyadamuun keeyyata akka barreessan barbaaddameeti.

Haata'u malee qajeelfamicha keessatti hima ijoo yaa jedhuu malee barattoonni keeyyata akka barreessan himoota ijoo saditu kenname. Qajeelfamni kunis barattootaaf kan ifa hingoone wantoota lamadha. Isaanis , 'hima ijoo...' jechuun isaa himoota sadan keessaa kam akka ta'e kan adda hinbaasneefi keeyyata meeqa akka barreessan qajeelfamicha keessatti kan hin ibsamneedha. Kana malees barattoonni keeyyata akkamii akka barreessuu qaban barattootaaf ifatti ibsamuufii osoo qabuu kan hinibsamne waan ta'eef dandeettii barreessuu shaakalsiisuu irratti hanqina iftoominaa qaba.

4.2.2.6. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalaa Fayyadama Sirna Tuqaaleefi Qubeessuu

Mataduree kana jalatti hanqinoota qajeelfamoota fayyadama sirna tuqaaleetiin walqabatanii barreeffamu -u qaban irratti ibsi fakkeeniyota kitaabicha keessaa fudhachuun kan armaan gaditti dhiyaate akka fakkeenyaatti fudhannee yaa ilaallu.

Gabatee 8.Qajeelfamoota Gilgaalotaa Fayyadama Sirna Tuqaaleefi Qubeessuu Agarsiisan

Shaakala gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaa dandeettii fayyadama sirna tuqaalee shaakalsiisuu irratti bakka qaawwi jiru.	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaalota	Fuula Kitaabaa
	1. Himoota armaan gadii keessatti mallattoo hammattuufi raajeffannoo fayyadami.	11	7C	172
Shaakala Dandeettii Fayyadama Sirna Tuqaalee	2. Akkaataa gaafatamanitti gareedhaan mariyadhaatiideebisa.	2	3	35
	3.Dubbisa ‘Balaa Beelaa Biyyoota Addunyaa 3ffaa Keessatti’ dubbisuun gochibsoota addaan baasii bareessi.	14	8(1)	183

Gilgaalota dandeettii barreessuu shaakalsiisan keessaa tokko fayyadama sirna tuqaaleeti. Barreeffamni tokko ergaa guutuu ta’e dubbistootaaf dabarsuuf sirni tuqaalee akkaataa barbaachisummaa isaaniitti bakka barbaachisanitti galuu qabu. Haaluma kanaan gilgaalota fayyadama sirna tuqaalee shaakalsiisuuf kitaaba barattootaa keessatti qophaa’an kunniin qajeelfama ifa ta’een barreeffamee barattootaaf dhiyaachuu qaba. Haata’u malee boqonnaa 11, gilgaala 7C, fuula 172 irratti qajeelfama barreeffame kana yaa ilaallu. “Himoota armaan gadii keessatti mallattoo hammattuufi raajeffannoo fayyadami.”

Qajeelfamni kun tokkoon tokkoo himoota kennamanii keessatti barattoonni mallattoo hammattuufi raajeffannoo walfaana akka fayyadamanitti qajeelcha. Kanas kan hubannu walqabsiistuu ‘fi’ jedhutti gargaaramuun isaa lamaanuu walfaana si’uma tokko akka fayyadamanii barattoonni akka hojjachuu qabanitti isaan ajaja. Garuu ammoo gaaffiileen akka sirna tuqaalee sirrii ta’an itti fayyadamnuuf kennaman keessaa himni tokkollee mallattoolee kanneen kan walfaana fudhatan kan hinjirree ta’uu isaati.

Gama biroottiin qajeelfamoonni gilgaalotaa yemmuu qophaa’an qubeessuu sirriitti fayyadamanii jecha barattoota dogoggorsiiisuu hinqabnetti fayyadamanii barreessuun baay’ee barbaachisaadha. Haata’u malee kitaabuma barataa kutaa kanaa boqonnaa 2, gilgaala 3, fuula 35 irratti qajeelfama “Akkaataa gaafatamanitti gareedhaan mariyadhaatiideebisa.” jedhu argina. Qajeelfama kana keessatti qubeeffama gochima ‘deebisa’ jedhu kun sirriidhaan waan hinqubeeffamneef barattoota akka hindogoggosiisnetti barreeffamuufiin baay’ee barbaahisaa ta’uu isaa agarsiisa. Dabalataanis boqonnaa 14, fuula 183, gilgaala 8(1) irratti qajeelfama “Dubbisa ‘Balaa Beelaa Biyyoota Addunyaa 3ffaa Keessatti’ dubbisuun gochibsoo

-ta addaan baasii bareessi.“jedhu yoo fudhanne, gochimni ‘bareessi’ jedhu kun hiika ‘miidhagsi’ jedhu qaba waan fakkaatuuf gochimichi qubeessa sirrii ta’een katabamuufiin baay’ee barbaachisaadha.

4.2.2.7. Qaaccessa Walgitiinsa Heddummina Maqaalee Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti

Qajeelfamoonni gilgaalotaa yemmuu qophaa’an jechoonni qajeelfamicha keessatti itti fayyadamnu waldeeggaruun baay’ina walfaanee ibsuu qabu.Haata’u malee qajeelfamni,” Sirba daboo olitti dhiyaaterratti hundaa’uun gaaffiiwwan itti aananii jiru deebisi.”armaan gadii kun hanqina walgitiinsa lakkoofsaa qaba.Kanaafuu” ...gaaffiiwwan itti aananii jiran...”jedhamee barreeffamuufii dhiisuun barnoota caaslugaa irratti dhiibbaa waan fiduuf barattoonni gaaffiilee kennaman hundumaa akka shaakaluu qabanitti agarsiisuu dhiisuun hanqina tokko.

4.2.2.8. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Dubbisuufi barreessuu

Kaayyoon shaakala dandeettii dubbisuufi barreessuu barattoonni barreeffama kenname tokko ergaa isaa hubachuufi wanta hubatan sana waraqaa irratti barreessuudha.Kanuma bu’uura godhachuun qajeelfamoo -ta dandeettii dubbisuufi barreessuu shaakalsiisuuf dhiyaatan keessaa tokko tokko yaa ilaallu.

Gabatee 9.Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Dubbisuufi barreessuu Agarsiisan

Shaakala gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa 11 ^{ffaa} dandeettiiwwan dubbisuufi barreessuu shaakalsiisuu irratti bakka qaawwi jiru.	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaalota	Fuula Kitaabaa
	1. Dubbisicha irratti hundaa’uun gaaffiiwwan kanaan gadii deebisi.	2	2B	33
Shaakalawwan dandeettii dubbisuufi barreessuu	2. Dubbisa ‘Eenyu Haafuudhu’jedhu keessaa keeyyata seensaa ariitiin dubbisun gaaffiiwwan itti aananii dhiyaatan deebisi.	5	2A	75

Qajeelfama dandeettii dubbisuufi barreessuu barattoota shaakalsiisuuf qophaa’e kana akka fakkeenyaatti fudhannee yaa ilaallu.“Dubbisicha irratti hundaa’uun gaaffiiwwan kanaan gadii deebisi.”Qajeelfamni kun Kitaaba kana keessatti Boqonnaa 2,gilgaala 2B, fuula 33 irratti argama.Kaayyoon qajeelfama kanaa barattoonni dubbisa dhiyaate dubbisaa barreeffamaan deebii akka kennan barbaadameeti.kanas kan hubannu gaaffiileen gilgaala kana jalatti barattoonni akka shaakalan barbaaddame barreeffamaan akka deebisan ajajuu isaa irraati.

Fakkeenyaaf gilgaaluma kana keessatti shaakala yeroo dubbisuu 2D jalatti qajeelfama akkas jedhu arganna.”Jechoota ykn gaaleewwan kanaan gadiitiif moggoo ta’a kan jettu bakka duwwaa kenname

irratti barreessi.”Kana jechuun shaakalli gilgaala 2Btis barattoonni deebii isaanii barreeffamaan akka deebisan barbaaddamee akka ta’e waan namatti agarsiisuuf qajeelfamichi akkaataa barattoonni deebii itti deebisuu qaban irratti qaawwa qabaachuu isaa namatti agarsiisa.

“Dubbisa ‘Eenyu Haafuudhu’jedhu keessaa keeyyata seensaa ariitiin dubbisun gaaffiiwwan itti aananii dhiyaatan deebisi.”Qajeelfamni kun Kitaaba barataa kana keessatti Boqonnaa 5, gilgaala 2A,fuula 75 irratti argama.Kaayyoon qajeelfama kanaa barattoonni dubbisa dhiyaate dubbisaa yaada dubbisichaa irratti hundaa’uun gaaffiilee dhiyaataniif barreeffamaan deebii akka kennan barbaaddamullee qajeelfamichi ifatti ‘barreeffamaan ‘yookiin ‘afaaniin’akka deebisuu qaban wanti hubachiise hinjiru.Kanaafuu gochimni qajeelfama kana keessatti‘...deebisi’ jedhu kun gochibsa dabalataa kan barbaadu ta’uu agarsiisti.

4.2.2.9. QaaccessaQajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Hiikkaa Jechootaa

Kaayyoon shaakala dandeettii hiikkaa jechootaa barattoonni hubannoo hiikkaa jechootaa akka horataniifi itti fayyadaman barbaaddameeti.Haaluma kanaan gilgaala dandeettii hiikkaa jechootaa shaakalsiisuuf barreessitoonni kitaabicha keessatti fayyadaman gabatee armaan gadii keessatti qophaa’an yaa ilaallu.

Gabatee.10.Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dandeettii Hiikkaa Jechootaa Agarsiisan

Shaakala gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa 11 ^{ffaa} dandeettiiwwan hiikafi faallaa jechootaas shaakalsiisuu irratti bakka qaawwi jiru	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaalota	Fuula Kitaabaa
Shaakala Hiikkaa jechootaa	Jechoota armaan gaditti tarreeffamaniin bakka duwwaa keeyyata itti aanee jiru keessatti dhiyaate guuti.	3	8B	51
Shaakala faallaa jechootaa	Jechootaa ykn gaaleewwan kanaan gadiitiif faallaa isaanii barbaadi.	2	2A	34

Kaayyoon gilgaala kanaa barattoonni hiikkaa jechoota kennamaniitti fayyadamanii akkaataa keeyyaticha guutuu taasisuu danda’uun akka guutan itti yaaddamee qophaa’ullee;barattoonni jecha barbaade akka

barbaadanitti galchuu waan danda'aniif gochima 'guuti' jedhu kophaa isaatti fayyadamuu hanqina guddaadha.

Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kana keessatti gochimoondi qajeelfamoota gilgaalota fayyadama jechootaa shaakalsiisan keessatti fayyadamnu kan barattoota hindogoggorsne ta'uu qaba. Fakkeenyaaf boqonnaa 1, gilgaala 5A, fuula 10 irratti qajeelfama, "Jechoota kanaan gaditti kennamaniin bakka duwwaa itti aananii dhiyaatan guuti." jedhu kana keessatti barattoonni jechoota kennaman hunda isaanituu bakkaa duwwaa kenname hunda irratti jechoota barbaadaniin guutuu akka danda'an ajaja. Kanaafuu qajeelfamoota gilgaalota fayyadama jechootaa shaakalsiisan keessatti gochimoondi itti fayyadamuu kallattii sirriidhaan barattoota kan qajeelchan ta'uu dhiisuu agarsiisa. Qajeelfamni Boqonnaa 2, gilgaala 2A, fuula 34 irratti dhiyaate barattoonni faallaa jechootaa akka shaakalaniif qopha'u illee gosoonni jechoota faallaa hedduun waan jiruuf faallaa akkamiitiin shaakaluu akka qaban ifatti qajeelfamicha keessatti barreeffamuufii dhiisuun hubannaa barattootaa irratti rakkoo hamaa fida.

4.3. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Barattoota Deebii Garaagaraatiif Saaxilan

Kitaaba barataa kana keessatti ija qorataatiin qajeelfamoota hanqina iftoomina qaban kanneen armaan gadii irratti qaaccessi godhameera.

Gabatee-11. Qajeelfamoota Gilgaalotaa, Barattoota Deebii Garaagaraatiif Saaxilan Agarsiisan

Lakk	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Gaaffiilee Gilgaalotaa		Boqonnaa	Gilgaala	Fuula
1	Gaaffiiwwan armaan gadii gareen deebisaa.	Yaadawwan dhaggeeffachu u keessatti dhiyaatan akka hubattetti keeyyata lamaan gabaabsii barreessi.		7	3	98
2	Jechoonni kun dubbisa keessatti maal agarsiisu yookiin bakka bu’u?	Kutaalee diinagdee armaan olii(keeyyata 4)		7	6	102
3	Odeeffannoo waa’ee Xirunash Dibaabaa bakka adda addaarraa sassaabuun gabatee armaan gadii keessatti guuti. Odeeffannoo kanatti fayyadamuun keeyyata tokko barreessi.	Dorgommii		9	9(2)	132
		Qabxii galmeessiste				
		1				
		2				
		3				
		4				
		5				
6						

Qajeelfamootaafi gaaffiilee gilgaalota gabatee armaan olitti ibsamantokkoon, tokkoon isaanii irratti xiinxalli yemmuu gaggeeffamu; lakkoofsa 1^{ffaa} irratti qajeelfamni gilgaalichaa gaaffiilee kitaaba barataa keessatti barreeffamaniif deebii isaanii gareedhaan akka deebisan barattoota ajajullee; yaada kana guutumaam guututti faallessuun barataan dhuunfaa isaatiin akka deebisu qajeelche. Kana ammoo kan hubannuu ciroo ‘...akka hubattetti ...barreessi.’ jedhu irraati.

Qajeelfamootaafi gaaffiilee gilgaalota gabatee armaan olitti ibsaman keessaa 2^{ffaa} yemmuu xiinxalluu; qajeelfamichi “Jechoonni... “jechuun barattoota yaa qajeelchuu malee; gaaffiin qajeelfamuma kana jalatti barattoonni akka shaakalan kenname jecha osoo hintaane caasaa jechaa olii gaalee “ Kutaalee diinagdee armaan olii ”tti fayyadamee jira.

Karaa biraatiin ammoo qajeelfama gilgaalichaa keessatti gaalee “Jechoonni kun...” jedhu walsimannaa lakkoofsaa dhabuun isaa qajeelfamichi xiyyeeffannoo osoo itti hinkenninbarreeffamuu isaa namatti mul’isa. Kanaafuu gaaleen “ Jechoonni kun...” jedhu caasluga sirrii ta’een barreeffamuufii dhiisuun barannoo caasluga irratti dhiibbaa fida. Qajeelfamootaafi gaaffiilee gilgaalota gabatee armaan olitti ibsaman keessaa kan lakkoofsa 3^{ffaa} irra jiru yemmuu ilaallu qajeelfamichi barattoonni odeeffannoo sassaaban irratti hundaa’uun keeyyata tokko akka barreessan yaa ajajuu malee keeyyata akkamii barreessuu akka qaban wanti barattootaaf ibsame hinjiru.

4.3.1. Qaaccessa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Hanqina Xiyyeeffannoo Qaban.

Haaluma Kerr.A(2011:11) ibsetti qajeelfamoonni gilgaalotaa yemmuu qophaa’an kaayyoon gilgaalonni shaakalsiisuuf ka’an xiyyeeffannoo itti kennamee qophaa’uu akka qabu ifatti teechisa. Qajeelfamoonni gilgaalota keessatti qophaa’anii barattoonni xiyyeeffannoodhaandandeettiiwwan afaanii akka shaakalsiisutti qophaa’uu qaba. Haata’u malee qajeelfamoonni gilgaalota Kitaabichakeessatti hanqina xiyyeeffannoo qaban kan boqonnaalee lama keessatti qaawwi jiraachuu isaanii ifatti mul’isan kanneen armaan gadiitti gabatee keessatti dhiyaatan akka fakkeenyaatti fudhannee yaa ilaallu.

Gabatee-12.Qajeelfamoota Gilgaalotaa Hanqina Xiyyeeffannoo Qaban Agarsiisan

Lakk	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Gaaffiilee Gilgaalotaa		Boqonnaa	Gilgaala	Fuula
1	Himoota kanaan gadii keessatti bakka tuqlamee fi waraabbiin galuu qabu jettee yaaddu galchuun himicha irra deebi'uun barreessi.	Waraabessi inni afraffaan, arbaafi galaana ilaalee qileetti dhumuu hinqabnu jedhe.		3	11	57
2	Mata-duree armaan gadii fayyadamuun keeyyata tokko barreessi. Jalqaba caasaalee keeyyataafi yaada caasaalee kana keessatti gabatee armaan gadiitti galuu malan guuti.	Caasaa keeyyataa	Yaada	8	10(5)	124
		Ijoo himaa	1_____			
		Yaadawwan calla	2_____			
		Yaada goolabaa	3_____			

Akkuma gabatee kana irraa qajeelfama gilgaala lakkoofsa 1^{ffaa} keessattidhiyaate irraa hubannutti barattoonni qajeelfama kanatti fayyadamanii gaaffii isaaniif dhiyaate keessatti sirna tuqaalee tuqlameefi waraabbii qofa fayyadamanii himicha irra deebi'anii akka sirreessan gaafataman. Yaata'u malee gaaffii dhiyaate kana keessatti mallattoolee sirna tuqaalee keessaa qoodduun kan barbaachistuufi qubguddeessattis fayyadamuu akka qaban agarsiisa. Kana waan ta'eef qajeelfamicha keessatti xiyyeeffannoon mallattoolee sirna tuqaalee:tuqlameefi waraabbii akka fayyadamanii barreessan ta'ullee;tuqlameefi waraabbii duukaa mallattoolee sirna tuqaalee fayyadamuu qaban qajeelfamicha keessatti ifatti barreeffamuufii dhiisuun iftoomina dhabuu agarsiisa.

Kana malees barattoonni mallattoo waraabbii dachaatti akka gargaaraman fakkeenya Kitaabicha keessatti kennaman hordofuun akka shaakalan ajaje malee qajeelfama gilgaalichaa keessatti mallattoo waraabbii dachaatti fayyadamanii akka barreessan hinqajeelchine.

Qajeelfamaafi gaaffii gabatee olii lakkoofsa 2ffaa keessatti dhiyaates yoo ilaalle barattoonni qajeelfama kanatti fayyadamanii keeyyata tokko qofa akka barreessan ajaje. Haata'u malee keeyyata barreeffamu tokko keessatti sirni tuqaalee fayyadamuu qaban beekaman illee barattoonni barreeffama isaanii keessatti akka hindaganne barattoonni jechoota walqabsiistota garaagaraa ,mallattoolee sirna tuqaalee keeyyata kana barreessuf barbaachisaniifi bakka qubguddeessi barbaachisutti illee akkaataa barattoota barbaachisutti qajeelfamicha gilgaalichaa keessatti barreeffamuufii dhiisuun qajeelfamicha iftoomina

dhabsiisa.Kanaafuu qajeelfamoonni gilgaalotaa yemmuu qophaa'an kallattiidhaan qabxiilee barattoonni akka shaakalan barbaaddame sana irratti xiyyffannoo guddaa gochuun baay'ee barbaachisaadha.

4.3.2.Qaaccessa qajeelfamoota gilgaalota Gaaffiilee Cufamaa

Gaaffiilee cufamaa ilaalchiseegosoota gaaffilee Brown (1996) yommuu ibsu: gaaffilee deebii daanga'aa (dhugaa/soba, filannoofi walitti firoomsii)fi gaaffilee deebii banamaa (gaaffilee bakka duwwaa guutuu, deebii gabaabaafi gaaffilee ibsaa yookiin barreessuu) jechuun ibsa. Gaaffiilee cufamaatiif ammoo qajeel famoonni gilgaalotaa kallattii barattoota dogoggorsiiisuu hindandeenyeen barreeffamuufii qaba.Gabatee armaan gadii keessatti garuu qajeelfamni gilgaalichaafi gaaffiileen gilgaalicha jalatti dhiyaatan wal hingitan.

Gabatee-13.Qajeelfamoota Gilgaalota Gaaffiilee Cufamaa Agarsiisan.

Qajeelfama Gilgaalichaa	Gaaffiilee Gilgaalichaa		Boqon naa	Gilgaa la	Fuula
Armaan gaditi gaaleewwan roga 'A' jalaatiif fakkeenya isaanii roga 'B' jalatti dhiyaatanii jiru. Fakkeenya inni kam gaalee isa kamiif akka ta'u filadhuutii walitti firoomsi.	A 1.Gaalee maqaa 2.Gaalee maqibsaa 3.Gaalee gochimaa 4.Gaalee durduubee	B A.Mana dhugaatii jibbe B.waa'ee barnootaa C.Firarratti D.Laga bunaa E.sangaa foonii furdaa sana F.Guddina biyyaatiif gaarii G.Lafa	6	5(C)	95

Kaayyoon gilgaala kanaa barattoonnigosoota gaalee irratti hubannoo qaban ittiin madaaluuf jedhamee kan qophaa'eedha.Haata'u malee qajeelfama kana keessatti 'gosoota gaaleewwan roga 'A' jalattii kennamaniif fakkeenya isaanii roga 'B' jalatti kennaman wajjin walitti firoomsi.' jechuun barattoota yaa qajeelchuu malee; barattoonni gosa gaalee tokkoof deebii tokkoo ol filachuun deebii kennuu akka danda'an barattoota wanti ajaje hinjiru.Sababni isaa gaaffiilee roga 'A' jalatti tarreeffamaniif fakkeenya roga ' B 'jalattii tarreeffaman wajjin walitti firoomsuuf gaaffiin tokko deebii tokkoo ol waan qabuufidha.Fakkeenyaaf gaalee durduubeetiif filannoowwan ' B ' jalattii dhiyaatan keessaa Bfi

C’n deebii ta’uu waan danda’aniifiidha.Kana malees gaalee maqaa ‘A’ jalatti kennameef filannoowwan ‘B’ jalatti kennaman keessaa A,D,Efi G’n deebii ta’uu danda’u.

Kanaafuu qajeelfamichi shaakala gilgaala kanaa karaa barattootaaf ifa ta’ee shakkii tokko malee isaan shaakalsiisuu danda’utti xiyyeeffannoon itti laatamee qophaa’uu dhiisuun barattoonni deebii sirrii ta’e deebisuu irratti gufuu ta’a.

4.3.3. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti Ciroo/Gaalee Hiika Sirrii Qabu Fayyadamuu Dhabuu

Jechoonni qajeelfamoota gilgaalota barattoota dandeettiinwan afaanii gonfachiisuuf shaakalsiisan hiikkaa kallattii yookiin sirrii ta’aniin barreeffamuun hubannoo barattootaa cimsuu irratti baay’ee barbaachisaadha.Haata’u malee,gaaleewwan qajeelfamoota gilgaalota kitaabicha keessatti hanqina sirrummaa hiikkaa qabaachuun hubannoo barattootaa irratti dhiibbaa geechisuu danda’an muraasa isaanii akka fakkeenyaatti fudhannee yaa ilaallu.

Gabatee-14.Fakkeenyaata Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti Ciroo/Gaalee Hiika Sirrii Qabu Fayyadamuu Dhabuu Agarsiisan.

Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Gaaffiilee Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaala	Fuula
1.Jechoonni dubbisa keessaa ba’an kun maal agarsiisu?	Kana(keeyyata 5)	9	5D	128
	Isa (keeyyata 3)			
2.Jechoota armaan gadii haala wal fakkaataan himoota keessatti itti fayyadami.	A.deemuu B.utaaluu	12	10(2)	164

Gabatee kana keessatti ciroowwanqajeelfamoota shaakala gilgaalota barreessuuf barreessaan itti fayyadame barattoonni akkaataa gilgaalicha itti shaakalan irratti gaalee isaan burjaajessutti fayyadamee jira.Fakkeenyaaf ciroon qajeelfama gilgaala gabatee olii lakkoofsa 1ffaa keessatti barreessaan kitaabichaa fayyadame ‘...maal agarsiisu?’ kan jedhudha.Barataan ciroo kana ilaalee jechoota gilgaalota keessatti kennamaniif kallattii isaanitti fakkaateen deebii kennuu sababa danda’aniif ciroon qajeelfama kana keessatti fayyadame filatamaafi hiikkaa kallattii waan hinkennineef gaalee yookiin ciroo barattoota hindogoggorsinetti fayyadamuun barbaachisaa akka ta’e agarsiisa.

Dabalataanis, gaalee qajeelfama 2ffaa gabatee olii keessatti barreessaan kitaabichaa fayyadame keessaa ‘...haala walfakkaataan...’jedhu akka fakkeenyaatti fudhannee yoo ilaalle kaayyoon gilgaalichaa barattoonni akkaataa ennaa murannaa shaakalan hubachiisuu barbaadeeti.Haata’u malee barattoonni hundi bifa walfakkaatuun hubatanii shaakaluu irratti gufuu uumuu waan danda’uuf gaaleen ‘...haala

walfakkaataan...’jedhu kun gaalee qabiyyee afaanii barattoonni akka shaakalan sirritti itti agarsiisuu miti.Kun ammoo barattoonni hubannoo walfakkaataa horatanii fakkeeniyota kitaabicha keessatti kennaman hordofuun shaakaluu irratti rakkoo fida.Kanaaf gaaleewwan nuti qajeelfamoota gilgaalotaa keessatti itti fayyadamnu gaaleewwan barattoonni hundinuu karaa walfakkaataa ta’een hubatanii gilgaalota kennaman kallattii shaakalsiisuun barbaaddameen shaakalsiisan ta’uun baay’isee barbaachisaadha.

4.3.4. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dimshaashummaa Qaban Qaaccessuu

Qajeelfamoonni gilgaalotaa yemmuu qophaa’angochimoonni itti fayyadamuu qaban gilgaalicha keessatti shaakala murtaawaa dandeettii murtawoo ta’an barattoota akka qabsiisuu danda’nitti qopheessitoonni kitaababarnootaaxiyyeeffannoo keessa galchuu akka qaban niibsu.

Haata’u malee qajeelfamoonni shaakala gilgaalota kitaabichakeessatti qophaa’an tokko, tokko barattoonni daree barnootaa keessatti kallattiidhaan gilgaalota shaakaluu qaban irratti bifa murtaa’oo ta’een barreeffamuu dhabuun jira.Kanaafis qajeelfamoota kitaaba kana keessatti qophaa’an keessaa muraasa isaanii gabatee armaan gadii keessatti dhiyaatan keessaa akka fakkeenyaatti fudhannee yaa ilaallu.

Gabatee-15.Fakkeeniyota Qajeelfamoota Gilgaalotaa Dimshaashummaa Qaban Agarsiisan

Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Gaaffiilee Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaala	Fuula
1.Fakkeenya armaan oliirratti hundaa’uun gaaffiiwwan kanaan gadii deebisaa.	Wantoota torbee darbe hojjachaa turte himoota ijaaruun agarsiisi.	11	8	150
2.Keeyyata armaan gaditti dhiyaate amaloota sadii olitti ibsaman fayyadamun qaacceessi.	Dubbisa “Balaa Beelaa To’achuu” Jedhudha.	14	9	186

Kaayyoon qajeelfama gilgaalichaa barattoota barreeffamaan ennaa tarsiiqaa shaakalsiisuudha.Qajeelfam-ichis barattoonni fakkeeniyota kitaaba barataa keessatti kennaman irratti hundaa’uun himoota tarsiiqaa shaakalsiisuuf qophaa’ulle; qajeelfamicha keessatti barattoonni barreeffamaan akka deebisan wanti jedhe hinjiru.Barreeffamaan deebi’uu akka qabu kan hubannu garuu gaafichuma kennamee irraati.Han-qinni qajeelfama gilgaala kana keessa jiru kana qofa osoo hintaane barattoonni himoota meeqa ijaaruu akka qaban wanti ibsame hinjiru.Qajeelfamuma kana gaaffii 3ffaa irratti ammoo,”Himoota fakkeenya ar

maan olii fakkaatan 10 barreessi.” jechun ifatti barattoota qajeelchee jira. Kanaafuu qajeelfamni kun bifa walfakkaataa karaa barattoonni salphumatti hubachuu danda’aniin qophaa’ufii osoo qabuu kitaabichuma kana keessatti bifa adda addaatiin dhiyaachuun hubannoo barattootaa irratti dhibbaa akka qabu mul’isa.

Gabatee olitti dhiyaatee keessaa qajeelfama gilgaala lakkoofsa 2ffaa irratti akka fakkeenyaatti kennamees fudhannee yaa ilaallu. Kaayyon gilgaala kanaa barattoonni qajeelfama kanatti fayyadamanii dubbisa kitaaba barataa irratti dhiyaate kana amaloota keeyyataatiin akka bilcheesanii hubannoo argataniifiidha. Haata’u malee amaloonni keeyyataa kitaaba barataa keessatti kennamee ‘shan’ ta’ee osoo jiru ‘sadi’ fayyadamuun qaaccessaa jechuun isaa amaloota keeyyataa shanan keessaa kam ,kam akka fayyadamanii qaaccessan wanti ifatti taa’eef hinjiru. Kana malees jechumti ‘qaaccessi’ jedhu kun afaaniin ta’ee barreeffamaan ta’uu isaa hinibsamne.

Walumaagalatti qaaccessa kana irraa kan hubannu qajeelfamoonni gigaalotaa yemmuu qophaa’an xiyyeeffannoon itti kennamee jechoota yookiin gaaleewwan shaakala murtaa’oo agarsiisanitti fayyadamanii yoo barreessan shaakaloota barattoonni daree barnoota keessatti raawwataniif karaa bana.

4.3.5. Qajeelfamoota Gilgaalotaa Gaaffiilee Hunda Hinilaallanne Qaaccessuu

Qajeelfamni gilgaala tokkoof qophaa’u gaaffiilee gilgaalicha jalatti hammataman hundumaa akka ilaallatanitti qophaa’uuniif baay’isee murteessaadha. Kana ta’uu baannan barattoonni carraa gaaffiilee qajeelfamni baheefii qofa akka deebisan godha. Kun ammoo haala baruu barsiisuu daree barnootaa keessaa jeequun waldhabbi barsiisaafi barattoota jiddutti uumuun baruu barsiisuu gufachiisa.

Qajeelfama gilgaalaa gaaffiilee hunda hinilaallanne jechuun gilgaala qophaa’e tokkoof gaaffiileen gilgaalicha jalatti tarreeffaman hundi haala qajeelfama barreeffamee sanaan yoo kan hinhojjatammedha. Gabateen armaan gadiitiis kitaabicha keessatti qajeelfama gilgaalicha gaaffiilee jalatti dhiyaatan hunda irratti xiyyeeffachuu dhiisuun qajeelfama gaaffii tokko qofa ilaallatu akka fakkeenyaatti fudhannee yaa ilaallu.

Gabatee-16.QajeelfamaGilgaalotaa GaaffiileeHunda Hinilaallanne Agarsiisan.

Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Gaaffiilee Gilgaalotaa	Boqonnaa	Gilgaala	Fuula
1.Sheekkoo kanaan gaditti dhiyaate dubbisuun ergaa inni hawaasa keessatti qaburratti gareen mariyadhaatii dareedhaaf gabaasaa.	1. Ergaan sheekkoo kanaa maali? 2. Arbi, galaanniifi allaattiin haala hawaasa qabatamaa keessatti maal bakka bu'u? 3. Waraabeyyii warra duraa sadaniifi isa afraffaa akkamitti ilaalta? 4. Mammaaksonni sheekkicha keessaa bahan kunneen ergaa maalii qabu? A. Waa dhaqaa malee waa gala hinbeekan B. Hima diddu, du'a hindiddu. 5. Waraabessi inni afraffaan maaliif deddeebi'ee warra qilee bu'e ilaala?	3	10	55
2.Gaaffiiwwan armaan gadii gareen deebisaa.	4.Fakkeenya ciigoo shan barreessi.	11	5(A)	146

Kaayyoon gilgaala lakkoofsa 1ffaa gabatee olii barattoonni dubbisa sheekkoo dhiyaate kana dubbisanii gaaffiilee dubbisacha irratti hundaa'an gareen daree barnootaa keessatti mari'atanii isa mari'atan sana barattoota garee sanaan ala ta'aniif hubannoo kennuudha. Haata'u malee qajeelfamni shaakala gilgaala kanaaf kenname barattoonni dubbisicha kenname erga dubbisanii booda ergaa dubbisichaa qofa akka gabaasan ajaje. Kanaaf gaaffiilee gilgaalicha jalattii tarreeffaman keessaa gaaffii 1ffaa qofa kan ilaallatudha. Gaaffiileen gilgaalicha jalatti tarreeffaman kanneen hafan : gaaffiilee (2-5) jiran qajeelfamichi sababa hinhammanneef qajeelfama biroo barbaadu ;yookiin qajeelfamichi gilgaala kanaa akkaataa gaaffiilee gilgaalicha jala jiran mara ilaallatanitti barattootaaf qophaa'uufii akka qabuu namatti agarsiisa. Walumaagalatti haalli qajeelfamni gabatee 16ffaa qajeelfamni lakkoofsa 1ffaa irra jiru hanqina iftoominaa waan qabuuf akkaataa barattootaaf ifa ta'uufii danda'utti qopheessuuniif barbaachisaa ta'ee mul'ateera.

Gabatee olii lakkoofsa 2ffaa irrattis fakkeenyi kitaabicha keessatti kenname yemmuu ilaallu qajeelfamni gilgaalichaa gaaffiilee afran gilgaalicha jalatti tarreeffaman keessaa gaaffii lakkoofsa afur irra jiru kan hinilaallanneedha. Kaayyoon qajeelfama gilgaalichaaf qophaa'e barattoonni hundinuu gareen ta'uun gaaffiilee gilgaalicha jalatti dhiyaataniif deebii akka kennan barbaaddameeti.

Haata'uu malee gaaffiin gilgaalichuma kana jalatti lakkoofsa 4ffaa irra jiru barataan tokko waa'ee ciigoo hubachuufi dhiisuu isaa madaaluuf barattoonni dhuunfaa dhuunfaadhaan fakkeenya ciigoo shan, shan akka barreessan gaafate. Gaaffiin kun ammoo qajeelfamicha gilgaalichaaf kennameen guutumaan guututti kan walitti bu'uudha. Waan kana ta'eef qajeelfamni gilgaala tokkoof qophaa'u tokko xiyyeeffannoon itti kennamee kaayyoofi qabiyyee gilgaalicha galmaan gahuu keessatti gahee ol'aanaa akka taphatu ta'uu qaba.

4.3.6. Qaaccessa Fayyadama Gochimootaa Qajeelfamoota Keessatti.

Gochimaaleen kaayyoo dandeettii hubannoo waliigalaa, dandeettiiwwan afaaniifi dandeettii, qaama miira keenyatti fayyadamuun hubachuu qajeelfamoota kaayyoo keessatti akka itti fayyadamuu qabnu kanneen akka: deebisaa/i, shaakalaa/i, gabaasaa/i, bakka duwwaa guuti, ibsaa/i, baasi, addaanbaasi, dubbisuufyaali, barbaadaa/i, ittifayyadamaa/i, tilmaami, guuti, walittifiroomsii, ijaari, filadhu, jala sarari, sirreessi, tarreessifi kan kana fakkaataniidha akka ta'an beektonni nieeru. (Heinich et al 2002)

Haaluma kanaan gochimaaleen qajeelfamoota gilgaalota kitaabicha keessatti qopheessitoonni kitaabichaa itti fayyadaman kanneen akka : deebisaa(i), shaakalaa(i), gabaasaa, gabaasa dhiyeessaa(i), bakka duwwaa guuti, ibsaa(i), fakkeenya kenname hordofaa(i), baasi, addaan baasi, dubbisuuf yaali, barbaadaa(i), itti fayyadamaa(i), tilmaami, guuti, walitti firoomsifi ijaarii fa'i.

Gochimaaleen qajeelfamoota gilgaalota kitaaba kana keessatti qopheessitoota kitaabichaatiin fayyadaman kunniinis hanga jechoota kanneen qopheessitoonni itti fayyadaman fuula kitaabichaa waliingabatee armaan gadii keessaa yaa ilaallu.

Gabatee -17. Fayyadama Gochimootaa Qajeelfamoota Gilgaalotaa Keessatti.

Lakk	Gochimoota barreeffamaan ykn.afaaniin akka shaakalan agarsiisuu irratti adda hinbaane	Baay'ina gochimoota qajeelfamoota shaakala gilgaalota kitaaba barataa keessatti fayyadaman	Fuula
1	Deebisaa(i)	33	6,12,14,23,29,30,33,35,37,41,43,45,49,64 68,75,88,98,99,116,125,135,139,146,150,159, 165,167,169,175,176,188,199,200
2	Shaakalaa(i)	1	15
3	Gabaasaa	3	25,39,75
4	Gabaasa dhiyeessaa(i)	7	103,130,28,145,147,148,149
5	Bakka duwwaa Guuti	1	10
6	Ibsaa(I)	2	53,66
7	Fakkeenya kenname Hordofaa(i)	1	67
8	Baasi	1	70
9	Addaan baasi	3	81,85,94
10	Dubbisuuf yaali	1	91
11	Barbaadaa(i)	2	169,191
12	Itti fayyadamaa(i)	1	164
13	Tilmaami	1	215
14	Guuti	1	52
15	Walitti firoomsii	1	95
16	Ijaari	1	142

Gochimoonni qajeelfamoota gilgaalotaa: deebisaa, shaakalaa, gabaasa dhiyeessaa, fakkeenya kenname hordofaa,barbaadaa,ibsaafi itti fayyadamaa,kanneen jedhaman barattoonni waliin ta'uudhaan yookiin gamtaadhaan yookiin gareedhaan gaaffiilee gaafatamaniif deebii akka kennan yemmuu ajaju gochimoona : deebisi, shaakali, gabaasa dhiyeessi, fakkeenya kenname hordofi, barbaadi, itti fayyadami,ijaari, walitti firoomsii, tilmaami, dubbisuuf yaali, addaan baasi,baasifi,ibsi jedhaman barattoonni hanga dandeettii isaanii dhuunfaadhaan deebii akka kannan barbaadameeti.Gochimoona kunniinis shaakaloota gilgaalota dandeettiiwwan afaanii kam, kam wajjin akka fayyadaman ilaaluun xiinxaluun barbaachisaadha.

4.3.6.1. Qajeelfamoota Gochima‘deebisaa(i)’ Shaakala GilgaalotaaKitaabichaKeessatti Fayyadaman.

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni ‘deebisaa(i)’qopheessitoonni itti fayyadamanshaakala: yeroo dubbisuukeessatti si’a kudhaafur,shaakala dubbisaan

boodaakeessatti si'a sadi,shaakala caaslugaakeessatti si'a lama,shaakala afoolaakeessatti si'a sadi,shaakala dubbisa duraakeessatti si'a lama,shaakala dhaggeeffachuu boodaakeessatti si'a lama,shaakala dubbachuukeessatti si'a tokko,shaakala dhaggeeffachuun duraakeessatti si'a tokkoofi,shaakala yeroo dhaggeeffachuu keessatti si'a afuridha.Haata'u malee, gochimni 'deebisaa(i)' jedhu kun barattoonni maaliin deebii isaanii kennuu akka qaban jala muramee wanti barattoota qajeelche tokko illee hinjiru.Kana jechuun barattoonni afaaniifi/yookiin barreeffamaan gaaffiilee gilgaalota keessatti barreeffamaniif deebii isaanii gareedhaanfi /yookiin dhuunfaadhaan kennuu danda'u jechuudha.

4.3.6.2. Qajeelfamoota Gochima 'shaakalaa (i)' Shaakala Gilgaalotaa KitaabichaKeessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni shaakalaa(i)' qopheessitoonni kitaabichaa itti fayyadaman: shaakala caasluga birsagaa keessatti si'a tokko qofadha. Kana jechuun shaakalli caasluga birsagaa kitaaba barattootaa keessatti kenname kun barattoonni barrees suudhaan birsagaalee adda akka qoqqoodan barbaadamullee qajeelfama shaakala gilgaalichaa keessatti ba -rattoonni afaaniin ta'ee barreeffamaan deebii isaanii akka kennuu qaban wanti ajajaman hinjiran.

4.3.6.3. Qajeelfamoota Gochima 'gabaasaa' Shaakala GilgaalotaaKitaabichaKeessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni 'gabaasaa' qopheessitoonni kitaaba kana keessatti itti fayyadaman :shaakala afoolaa keessatti si'a tokko ,shaakala dhaggeeffachuun duraa keessatti si'a tokkofi shaakala dubbisa duraa keessatti si'a tokko qofadha.Shaakaloota kanneen keessatti ammoo barattoonni irra caalaa deebii isaanii afaaniin akka deebisan amaleeffatamullee qajeelfamoota shaakaloota gilgaalota kanneen keessatti barattootaaf ifatti afaaniinfi/yookiin barreeffamaan jedhamee barreeffamuufii dhiisuun akkaataa itti shaakaluu qaban irratti rakkoo hubannoo uuma.

4.3.6.4. Qajeelfamoota Gochima '...dhiyeessaa (i)' ShaakalaKitaabichaaKeessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni'...dhiyeessaa (i)'qopheessitoonni kitaaba Afaan Oromoo kana keessatti itti fayyadaman: shaakala barreesuu keessatti si'a tokko,shaakala dubbisa duraa keessatti si'a tokko,shaakala dubbachuu keessatti si'a tokko,shaakala walaloo qaaccessuu keessatti si'a tokkodha.Shaakaloota kanneen keessattis gaaffiilee barattoonni deebii isaanii afaaniifi/yookiin barreeffamaan kennuu qaban osoo jiranuu qajeelfamicha keessatti afaaniin yook

-iin barreeffamaan jedhamee barattootaaf barreeffamuufii dhiisuun barattoota burjaajessa. Kitaabicha keessattis gochimni kun jecha gareen isaa maqaa ta'e 'gabaasa' jedhuun walitti hidhamee 'gabaasa dhiyeessi' jechuun dhiyaate.

4.3.6.5. Qajeelfamoota Gochima 'ibsa(i)' Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni 'ibsa(i)' qopheessitoonni kitaaba kanaa itti fayyadaman: shaakala caasluga bamaqaa keessatti si'a tokko , shaakala dubbisa boodaa keessatti si'a tokkodha. Shaakaloota kanneen keessattis gaaffiilee barattoonni deebii isaanii afaaniifi/yookiin barreeffamaan kennuu qaban osoo jiranuu qajeelfamicha keessatti afaaniin yookiin barreeffamaan jedhamee barattootaaf barreeffamuufiin dirqama barbaachisaa ture. Sababni isaas kitaabichuma kana keessatti qajeelfamoota shaakala gilgaalota kanaan walfakkaatan keessatti barreeffamaan akkadeebisan bakki itti ajaje waan jiruufiidha. Fakkeenyaaf qajeelfama kitaaba barataa boqonnaa 14 fuulaa 183 gilgaala 8 keessatti qajeelfama, "Dubbisa 'Balaa Beelaa Biyyoota Addunyaa 3ffaa keessatti' dubbisuun gochibsoota addaan baasii bareessi. Faayidaa jaraas waliin ibsi." jedhu keessatti barattoonni deebii isaanii barreeffamaan akka ibsan waan ajajeefiidha. Kanaafuu qajeelfamoonni gochima 'ibsa(i)' fayyadamuun barreeffaman ifatti afaaniin yookiin barreeffamaan jedhamee osoo barattoota qajeelchee iftoomina horata.

4.3.6.6. Qajeelfamoota Gochima 'baasi' Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni 'baasi' qopheessitoonni itti fayyadaman: shaakala caasluga dhamjechaa keessatti si'a tokko qofa yoo ta'u ;kaayyoon shaakala gilgaala kana barattoonni hubannoo caasluga dhamjecha irratti qaban cimsachuu kan danda'an irra caalaa shaakala barreeffamaatiin ta'uun isaa baramaa ta'us qajeelfamicha keessatti barattoonni afaaniifi/yookiin barreeffamaan deebisuu akka qaban qajeelfamicha keessatti ifatti wanti taa'eef hinjiru.

4.3.6.7. Qajeelfamoota Gochima 'barbaadaa (i)' Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni 'barbaadaa (i)' qopheessitoonni kitaabicha keessatti itti fayyadaman: shaakala hiikaa jechootaa keessatti si'a lama qofadha. Kaayyoon gilgaalota kanneenii barattoonni dubbisa dhiyaatan erga dhaggeeffatanii booda deebii isaan hubannoo hiikkaa jechootaa irratti qaban hubachuuf tokkoon tokkoo jechoota kennamanii fuulduratti ergaa dubbisichaa irratti hundaa'uun barreeffamaan hiikni akka kennamu muuxannoo qorataan qabu

irraa beekamullee qajeelfamoota gilgaalotaa keessatti ifatti barattootaaf afaaniifi/barreeffamaan jedhame -e barreeffameefii dhiisuun hanqina.

4.3.6.8. Qajeelfamoota Gochima ‘tilmaami’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni ‘tilmaami’ qopheessitoonni kitaabicha keessatti itti fayyadaman: shaakala hiikkaa jechootaa keessatti si’a tokko qofadha. Kaayyoon gilgaala kanaa ammoo dubbisa dhiyaate dhaggeeffachaa akkaataa galumsa isaaniitiin hubatanii hiikkaa kennaa akka deemaniifiidha. Haata’u malee qajeelfamichi gilgaalichaa barattoonni bifa kamiin shaakaluun akka irra jiraatu wanti ibsameef kan hinjirre ta’uu isaati.

4.3.6.9. Qajeelfamoota Gochima ‘guuti’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha keessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni ‘guuti’ qopheessitoonni itti fayyadaman: shaakala caasluga bamaqaa keessatti si’a tokko qofadha. Kaayyoon qajeelfam -a gilgaala kanaatis barattoonni jechoota bamaqaalee kennamanitti gargaaramanii bakka duwwaa kenna-me irratti akka guutan barbaaddamullee; qajeelfamichi barattoonni afaaniifi/yookiin barreeffamaan akka ta’e ifatti waan hinqajeelchineef shaakala isaanii irratti dhiibbaa niuuma.

4.3.6.10. Qajeelfamoota Gochima ‘ijaari’ Shaakala Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman

Qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa qabiyyeewwan afaanii qopheessuu keessatti gochimni ‘ijaari’ qopheessitoonni kitaabicha keessatti itti fayyadaman: shaakala caasluga raawwima darbennaa keessatti si’a tokko qofadha. Kaayyoon gilgaala kanaa barattoonni jechoota kennamanitti fayyadamanii raawwima darbennaa barreeffamaan akka hojjachuu qaban beekkamaa ta’ullee; qajeelfamicha keessatti barattoonni barreeffamaan akka deebisuu qaban wanti barattootatti hime hinjiru.

4.3.7. Qajeelfamoota Ciroowwan Gilgaalotaa Kitaabicha Keessatti Fayyadaman

Qopheessitoonni kitaabichaa qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa yemmuu qopheessan ciroowwan ofdan da’ootti gargaaramuun hojiilee barattoonni shaakalaan qabiyyeewwan afaanii garaagaraarratti dandeettii wwan cimsachuu qaban jedhanii yaadan keessatti ciroowwan kanneen akka: bakka duwwaa guuti, adda baasi, fakkeenya kenname hordofi, dubbisuuf yaali, itti fayyadamifi walitti firoomsi jedhamanitti dhimma bahanii jiru. Haata’u malee, ciroowwan of danda’oon kunniinis akkuma gochimoota 4.3.6.1 hanga 4.3.6.9 fuula gararraa irratti ibsaman barattoonni shaakaloota kennaman gilgaalota kennaman

keessatti akkaataa itti hojjatan afaaniifi/yookiin barreeffamaan ta'uun isaanii sababa barattootaaf adda hinbaaneef shaakala isaanii irratti dhiibbaa guddaa geessisa.

Boqonnaa Shan:GuduunfaafiYaada Furmaataa

Boqonnaa kana jalatti kan dhiyaatu qaaccessa dhiyaate irratti hundaa'uun cuunfaa qorannichaafi yaada furmaataa qorannicha ti.

5.1. Guduunfaa

Kaayyoon qorannoo kanaa qajeelfamoota gilgaalota Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo kutaa kudha-tokkoffaabara 2005tti qophaa'anii yeroo ammaa hojii irra jiru qaaccessuu yoo ta'u; hanqinoota jiraniif yaada furmaataa eeruudha. Kana raawwachuufis qorannoon kun malleen qorannoo keessaa gosoota qorannoo ibsaafi sakatta'aan akka gaggeeffamu ta'eera. Meeshaalee funaansa ragaalee qorannichaa keessatti dhimma itti bahame sakatta'iinsa meeshaalee barnootaa keessaa kitaaba barataa kutaa kudha-tokkoffaa qofa keessatti qajeelfamoota gilgaalotaaf qopheessitoonni kitaabichaa barreessan qofa irraa argaman adeemsa qorannoo akkamtaan qaacceffamanii ibsamanii jiru.Odeeffannoo argamanirratti hundaa'uun yaadolee argannoo hanqina iftoominaa qabancuunfamanii dhiyatanii jiru.Haaluma kanaan akka qorataan argannoo odeeffannoo xiinxala ragaa sakatta'a kitaabicha irraa argate irratti hundaa'uudhaanqajeelfamoonni gilgaalotaa kunniin cimina hedduus qabaatan hanqinaaleenis jirachuun mirkanaa'ee jira.Hanqinaaleen mul'atanirrattis yaada waliigalaatiin qorataan akka armaan gadiitti kaayee jira.

- ✚ Qajeelfamoonni gilgaalotaa tokko tokko qabiyyeewwan shaakala gilgaalotaatiif qophaa'an hunda keessatti argaman shaakalsiisuu irratti hanqina iftoominaa qabaachuu,
- ✚ Qajeelfamoota gilgaalotaa keessatti gochimaaleen fayyadaman gochibsoota dabalachuu dhabuu,
- ✚ Gaaffiilee shaakalawwan gilgaalotaa keessatti dhiyaatan tokko tokko keessatti qajeelfamoonni gilgaalotaa barreeffamuu dhabuu,
- ✚ Gaaffiilee gilgaalota tokko tokko jalatti hintarreeffamneef qajeelfamoonni qophaa'uu,
- ✚ Qajeelfamoota tokko tokko keessatti barattoonni seerluga, sirna tuqaaleefi qubguddeessatti fayyadamanii akka barreessan ajajuu dhabuu akka ta'e qorataan hubatee jira.

Walumaagalatti yaadoleen armaan olitti yaada guduunfaa jalatti eeraman kunniin fala argate taanaan hanqinnoonni kunniin akka fooyya'an qorataan mirkaneeffateera.Kanumaan wajjin walqabatee hanqinoota mul'ataniif qaamni sababa ta'uu danda'an jedhamee qorattichaan hubatame;Biiroon Barnoota Oromiyaa, qopheessitoonni sirna barnootaa,qopheessitoonni kitaaba Afaan Oromoo kutaa kudhatokkoffaafi gulaaltonni kitaaba kanaa ogummaa qabanitti gargaaramanii rakkoolee muraasa

qoratichaan eeraman akka ciicataatti fudhachuun kitaaba itti aanee qophaa’u keessatti osoo itti fayyadamanii baay’ee gaariidha.

5.2. Yaada Furmaata

Qorannoo hanga ammaatti gaggeeffame keessatti qaaccessi qajeelfamoota gilgaalotaa kitaaba Afaan Oroomoo kutaa kudhatokkoffaadhaaf qophaa’e irratti rakkoolee mul’atan adeemsa qorannichaa keessatti hubatamanii jiru. Kutaa kana jalatti ammoo, yaadolee argannoo cuunfaafi guduunfaa keessatti ibsamanirratti hundaa’uun yaadolee furmaataa kanneen xiinxala sakatta’a kitaabicha irratti godhametuu dhiyaate. Qorataan qorannoo kana hanga hubatetti yaadolee furmaataati jedhee kan itti amane kanneen armaan gadiitti eeraman kan kennedha.

- Qajeelfamoonni shaakala gilgaalotaa gaaffiilee dhugaa/soba tiif qophaa’an ifatti gaaffiilee akkamiitiif ‘dhugaa’ gaaffiilee akkamiitiif ammoo ‘soba’ jedhanii barattoonni akka deebisan qajeelfamicha gilgaalichaa keessattii osoo barreeffameefii,
- Ciroowwan ofdanda’oon qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa keessatti fayyadaman kanneen akka : bakka duwwaa guuti, adda baasi, fakkeenya kenname hordofi, dubbisuuf yaali,itti fayyadamifi walitti firoomsi jedhaman shaakaloota dhiyaatan keessatti akkaataa barattoonni itti shaakaluu qaban irratti barreeffamaan yookiin afaaniin yookiin karaa lameenittuu fayyadamanii akka deebisan qajeelfamicha keessatti osoo ajajamani,
- Qajeelfamnishaakala gilgaala tokkoof qophaa’u tokko gaaffiilee gilgaala sana jala jiran hunda kan ilaallatu osoo ta’ee gaariidha.Kana jechuun gaaffiileen gilgaala tokko jalatti argaman qajeelfama gilgaalaa tokko qofaan abboomamuu qabu jechuudha.
- Jechoonni yookiin ciroowwan qajeelfama shaakala gilgaalaa tokko keessatti fayyadamnu tokkko qajeelfama gaaffii tokko qofa ilaallatuuf agarsiistuu qeenxeetiif ennaa qeenxee agarsiistutti ;qajeelfama gaaffii tokkoo ol ilaallatuuf ammoo agarsiistuu danoominaa ennaa danoomina agarsiisanitti osoo fayyadamnee iftoomina qabaachuu danda’a.
- Qajeelfamoonni shaakala gilgaalota gosoota ennaalee kopha kophaattii shaakalsiisuu barbaadaniif kallattiidhaan akkaataa barattoonni itti hojjachuu qaban irratti osoo qajeelfamanii gaariidha.
- Gaaffiilee gilgaala tokko jalatti hintarreeffamneef qajeelfamni osoo barreeffamuufii baatee ,
- Qajeelfamoonni gilgaalotaa gaaffilee sirna tuqaalee shaakalsiisuuf qophaa’e tokko kallattiidhaan mallattoolee sirna tuqaalee keessaa kam fayyadamuun shaakaluu akka qaban ifatti osoo barreeffameefii gaarii ta’a.

- Qajeelfamoonni shaakala keeyyattootaaf qophaa'anis ulaagaalee keeyyata tokkof barbaachisan mallattoolee sirna tuqaaleefi qabguddeessa fayyadamanii barreessuu akka qaban osoo qajeelfamoota keessatti ibsameefii gaariidha.
- Qajeelfamoota gilgaalotaa keessatti jechoonni fayyadaman baay'ina lakkoofsaa agarsiisan kan walfaana deemaniifi walibsan ta'anii seerluga afaanichaa hincabsine ta'uu qaba.
- Qajeelfamoonni shaakala gilgaalotaa gaaffiilee barattoonni gareedhaan akka hojjatan ajaju keessatti gaaffiileen dhuufaadhaan hojjatamuu qaban gaaffilee gilgaalichaa keessatti osoo hammatamuu baatanii,
- Qajeelfamoonni gilgaalotaa gaaffiilee walitti firoomsiiif qophaa'an gaaffiilee roga 'A' jalattii dhiyaataniif deebii isaanii roga 'B'jalattii jiraniin akkaataa itti walitti firoomsan irratti gaaffin tokko deebii tokkoofi isaa ol yoo qabaate deebii tokkoo ol filatanii deebisuu akka danda'an qajeelfamicha keessatti osoo ifatti barattootaaf barreeffameefii bayeessa ta'a.
- Ciroowwan qajeelfamoota shaakala gilgaalota hiikkaa jechootaa akkaataa galumsa isaaniitiin barattoonni shaakaluu qaban irratti haala barattoota mamii keessa hingalchinetti filatamanii osoo barreeffamanii gaariidha.Fakkeenya ciroo 'maal agarsiisa?' jedhu fayyadamuurra ciroo 'maal bakka bu'uu?'jedhuun osoo fayyadamanii,
- Qajeelfamoota shaakala gilgaalota barreessuu keessatti barattoonni akka shaakalan barbaaddame tokko keessatti barattoonni wantoota barreeffamaniifi wantoonni barreeffamuu qaban hangam akka ta'an ibsuun barreessuufiin baay'isee barbaachisaadha.
- Gochimoonnifi ciroowwan qajeelfamoota shaakala gilgaalotaa keessatti itti fayyadamnu barattoonni deebii gaaffiilee dhiyaataniif akka kennan yemmuu barbaaddamutti deebii isaanii 'afaaniin' yookiin 'barreeffamaan' yookiin 'karaa lamaaninuu' akka deebisuu danda'anitti ifatti qajeelfamoota akkasii keessatti ibsamuufii qaba.
- Qajeelfamoonni shaakala gilgaalotaa yemmuu barreeffaman karaa barattoota dogoggorsuu hindandeenyeen of eeggannoon godhameefii qubeeffama sirrii ta'etti gargaaramanii osoo qophaa'anii gaariidha.

Wabiilee

- Abedi, J., & Gandara, P. (2006). Performance of English language learners as a subgroup in large scale assessment: Interaction of research and policy. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 25(4), 36-46.
- Addunyaa Barkkeessaa. (2011). *Akkamtaa, Yaadrimee Qorannoo Hujoo Afaan Oromoo Keessatti*, Finfinnee: Efficiency printing press.
- Anderson, L.W., & Krathwohl (Eds.). (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.
- Bachman, L.F. and Palmer, A.S. (1996). *Language Testing in Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Brinton, D. et al. (2003). *Content-based Second Language Instruction*. (New ed.). Michigan: University of Michigan Press.
- Brown, H.D. (1994). *Principles of Language Learning and Teaching*. Englewood Cliffs: Prentice Hall Regents.
- Brown, J. (1995). *The Elements of Language Curriculum*. Boston, MA: Heinle and Heinle. Cohen. (1994). *Research methods in Education, 4th ed*. London: Routledge.
- Cunningsworth, A. (1995). *Choosing Your Course Book*. Oxford: Heinemann.
- Dastaa Dassaalany. (2013). *Bu'uura Qorannoo*, Far East Trading Plc.
- Dave, R., et al., *Developing and Writing Behavioral Objectives* (Tucson, AZ: Educational Innovators Press, 1970).
- Educational Testing Service. (2007). *ETS International Principles for Fairness Review of Assessments*. Princeton, NJ: Author.
- Eisenhart, C. (1990). *Oral Language Development: The Foundation for Literacy* PhD dissertation, The University of Virginia.
- Halliday, M.A. (1985b). *Spoken and Written Language*. Victoria: Deakin University Press.
- Harlan, J. C., & Rowland, S.T. (2002). *Behavior management strategies for teachers* (Second Edition). Springfield, Illinois: Charles C. Thomas Publisher, Ltd.

- Harmer, J. (1991). *The Practice of English Language Teaching*. London: Longman.
- Harrow, A.J. (1972). *A taxonomy of the psychomotor domain*. New York: David McKay Co.
- Hedge T. (2000). *Teaching and Learning English*. London: Longman UK Group Ltd.
- Heinich.R. (1989). *Instructional media*. New York: Macmillan publishing company.
- Johnson, K. (1995). *Language Teaching and Skill Learning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Krathwohl, D. et al. (1964). *Taxonomy of educational objectives, Book II. Affective domain*. New York, NY. David McKay Company, Inc.
- McDonough, J. and Shaw. (1993). *Materials and Methods in English language teaching*, Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Ministere Barnootaa. (2005). *Barnoota Afaan Oromoo Kutaaliffaa*: Kitaaba barataa: Kampala Uganda. MK Publishers Ltd.
- Mottet, et al. (2006). *Handbook of instructional communication: Rhetorical & relational perspectives*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Nuttall, C. (1982). *Teaching Reading Skills in a Foreign Language*. Heinemann.
- Palmquist, Michael and Richard Young. (1992). "The Notion of Giftedness and Student Expectations About Writing." *Written Communication*. 9 (1): 137–168.
- Pascarella, E.T. et al. (2009, November). *Exposure to effective instruction and college student persistence: A multi-institutional replication and extension*. Paper presented at the annual conference of the Association for Study of Higher Education, Vancouver, British Columbia, Canada.
- Richards, J. (2001). *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scarino, A. et al. (1988). *Australian Language Levels (ALL) Guidelines*, Curriculum Development Centre, Melbourne.
- Scarino, A. Anthony.L. (2009). *Teaching and Learning Languages: Guidelines*, Curriculum Development Centre, Melbourne: GEON Impact Printing Pty Ltd.

- Scrivener, J.(2011). *Learning teaching: The essential guide to English language teaching*. 3rd ed. Oxford : Macmillan Education.
- Simpson, E. (1972). *The classification of educational objectives in the psychomotor domain: The The New Oxford Dictionary Of English*.(1998). Oxford: Oxford University Press.
- Thompson,S.et al.(2001).*Decision making in planning and teaching*. NewYork: Addison Wesley Educational Publishers, Inc.
- Tomlinson, B. (1998). *Materials Development for Language Teaching*. London: Cromwell Press.
- Ur,P. (1996). *A course in language teaching: Practice and theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallace, David L., and John R. Hayes.(1991).“Redefining Revision for Freshmen.” *Research in the Teaching of English* 25 (1): 54–66.
- Widdowson,H.G.(1983).*Learning Purpose and Language Use*. Oxford:Oxford University Press.
- Wiggins and McTighe .(2006).*Understanding by Design*.Pearson: Merrill Prentice Hall.
- Willis J. (1996).*A Framework for Task-Based Learning*. Harlow: Longman.
- Young, J. W., & King, T. C. (2008).*Testing Accommodations for English Language Learners: A review of state and district policies*.New York: College Entrance Examination Board.

Dabaleewwan

Dabalee A

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

KOLLEEJII NAMOOMAA

QO’ANNOO AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI SABQUNNAMTII

MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUF FOOKILOORII

SAGANTAA EEB-BOODA

Gabatee-1

Qajeelfamoota Gilgaalota Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11^{ffaa} Hanqina Qaban

Lakk	Qajeelfamoota Gilgaalotaa	Fuula
1	Dubbisa armaan gadii keessaa keeyyata seensaafi keeyyata xumuraa saffisaan dubbisuun gaaffiiwwan kana lamaan deebisaa.	6
2	.Jechoota kanaan gaditti kennamaniin bakka duwwaa itti aananii dhiyaatan guuti.	10
3	Jechootaafi gaaleewwan kanaa gadiitiif kan isaan waliin deeman barbaadi.Fakkeenyi isiniif kennameera.Fkn.gufuu→buqqisuu jenna.	11
4	Gaaffiiwwan kanaan gadii akkaataa dubbisichaatti deebisi.	12
5	Fakkeenyi itti aanu gosa birsagaa irratti xiyyeeffata.Fakkeeniyicha qalbeeffachuun gaaffiiwwan itti aanan deebisi.	14
6	Gabateen kanaan gadii shaakala adda addaa olitti birsaga irratti taasisame keessatti hubannoo arganne madaala.Kanaafuu gareedhaan ta’uun jechoota gabaticha keessatti dhiyaatan shaakalaa.	15
7	Sirba daboo olitti dhiyaaterratti hundaa’uun gaaffiiwwan itti aananii jiru deebisi.	23
8	Gaaffiiwwan kanaan gadii gareedhaan irratti mari’achuun dareedhaaf gabaasaa.	25
9	Odeeffannoon gabateefi bakka duwwaa armaan olii irratti dhiyaatan dubbisa “Afaan akkamitti jalqabame?”jedhu kutaa 2 ^{ffaa} keessatti xiyyeeffatamanii jiru.Isaanuma bu’uura taasifachuun cuunfaa dubbisichaa keeyyatoota kanaan gaditti siif jalqabaman guutuun dhiyeessi.	20
10	Fakkii armaan olii irratti hundaa’uun gaaffiiwwan itti aananii jiran gareedhaan mari’adhaatii deebisaa.	29
11	Gaaffiiwwan armaan gadii akkaataa gaafatamteetti deebisi.	30
12	Dubbisicha irratti hundaa’uun gaaffiiwwan kanaan gadii deebisi.	33
13	Jechootaa ykn gaaleewwan kanaan gadiitiif faallaa isaanii barbaadi.	34
14	Akkaataa gaafatamanitti gareedhaan mariyadhaatii deebisa.	35
15	Himoota kanaan gadii keessaa maqaafi maqibsa addaan baasi.	35
16	Geerarsa armaan gadii dubbisuun gaaffiiwwan itti aananii dhiyaatan deebisi.	37
17	Fakkiiwwan armaan olitti dhiyaatan bu’uureffachuun gaaffiiwwan armaan gadii	39

	gareen irratti mari'achuun dareef gabaasaa.	
18	Gaaffiiwwan kanaan gadii akkaataa gaafatamteen deebisi.	41
19	Keeyyata seensaafi keeyyata goolabaa dubbisa armaan gadii saffisaan dubbisuun gaaffiiwwan kana deebisi.	43
20	Gaaffiiwwan kanaan gadii akkaataadubbisichatti deebisi.	45
21	Gaaffiiwwan armaan gadii akkaataa gaafatametti deebisi.	49
22	Jechoota armaan gaditti tarreeffamaniin bakka duwwaa keeyyata itti aanee jiru keessatti dhiyaate guuti.	51
23	Bamaqaalee armaan gaditti dhiyaatan keessaa filachuun bakka duwwaa siif kennaman guuti.	52
24	Bamaqaaleen armaan gadii dubbisicha keessaa bahan. Bakkichatti maal akka bakka bu'an Ibsa.	53
25	Sheekkoo kanaan gaditti dhiyaate dubbisuun ergaa inni hawaasa keessatti qaburratti gareen mariyadhaatii dareedhaaf gabaasaa.	54
26	Ergaan sheekkoo kanaa maali?	55
27	Mammaaksonni sheekkicha keessaa bahan kunneen ergaa maalii qabu?	55
28	Himoota kanaan gadii keessatti bakka tuqlamee fi waraabbiin galuu qabu jettee yaaddu galchuun himicha irra deebi'uun barreessi.	57
29	Akka maarkis jedhutti nama kan nama taasise hojiidha.	57
30	Waraabessi inni afraffaan, arbaa fi galaana ilaalee qileetti dhumuu hin qabnu jedhe.	57
31	Gaaffiiwwan kanaan gadiirratti cimdiin mari'achuun dareedhaaf gabaasaa.	60
32	Dubbisa armaan gadii keessaa keeyyata seensaa fi goolabaa ariitiin dubbisuun gaaffiiwwan itti aananii dhiyaatan deebisi.	60
33	Gaaffiiwwan kanaan gadii 'soba' ykn 'Dhugaa' jechuun deebisi.	63
34	Gaaffiiwwan kanaan gadii akkaataa dubbisichaatti gareen irratti mari'adhaatii debisaa.	64
35	jechoonni haala wal-fakkaatu keessatti tajaajilan afaan oromoo keessa hedduudha. Fakkeenya siif kenname faana bu'uun kan itti aanu hojjedhu. Fkn.dhiibbaa-cunqursaa, miidhaa, loogii, gadi qabaa	66
36	Gaaffiiwwan kanaan gadiin ergaa dubisicharraa argattee muuxannoo keetiin wal qabsiisuun ibsi.	66
37	Bineensotaa fi sagalee isaanii addaan baafachuunf fakkeenya siif kenname hordofi.Fkn. jaldeessi_niduta, nibuukumsa. Weenniin_nikorrisa	67
38	Gaaffiiwwan kanaan gadii akkaataa gaafatamtetti deebisi.	68
39	Jechoota kanaan gadiirraa fufii hortee fi fufii uumamtee baasi.	70
40	Himoota ijoo armaan gaditti siif dhiyaatan bu'uura taasifachuun keeyyata ijaari.	72
41	Gaaffiiwwan kanaan gadiirratti gareedhaan mari'achuun karaa dura bu'aa garee keessanii dareedhaaf gabaasaa.	75
42	Dubbisa 'Eenyu Haafuudha'jedhu keessaa keeyyata seensaa ariitiin dubbisuun gaaffiiwwan itti aananii dhiyaatan deebisi.	75
43	Jechoota armaan gadiitiif faallaa isaanii bakka duwwaa kennameeratti barreessi.	77
44	Himoonni armaan gadii gosa malleen dubbii keessaa isa kam akka bakka bu'an addaan baasi.	81
45	Keeyyata armaan gadii keessaa hima ijoo, himoota gargaartuu fi hima goolabaa addaan baasi.	85

46	Hima ijoo kanaan gadii faana bu'uun keeyyata barreessi.	85
47	Gaaffiiwwan armaan gadii keeyyata seensaa fi goolabaa dubbisichaa ariitiin dubbisun deebisi.	88
48	Gaaffiiwwan armaan gadii akkaataa dubbisichaatti deebisuu yaali.	91
49	Jechoota kanaan gadiitiif kan isaan waliin deemuu danda'an garee nama sadii sadii qabuun irratti mar'achuun barbaadaa.	92
50	Himoota armaan gadii keessatti jechoota jala muramaniif moggoo isaanii barbaadi .	93
51	Himoota armaan gadii keessaa gaalee addaan baasi .	94
52	Armaan gaditi daaleewwan roga 'A' jalaatiif fakkeenya isaanii roga 'B' jalatti dhiyaatanii jiru. Fakkeenya inni kam gaalee isa kamiif akka ta'u filadhuutii walitti firoomsi.	95
53	Himoota armaan gaadii gaalee maqaafi gaalee gochimaatti addaan qoodi.	95
54	Himoota armaan gadii keessaa mataa miiltoowwaniifi murteessitoota gaalee addaan baasi.	95
55	Himoota armaan gadii keessaa ciroo addaan baasi.	96
56	Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisia barsiisaan kee siif dubbisu dhaggeeffachuun 'dhugaa' ykn 'soba' jechuun deebisi.	97
57	Gaaffiiwwan armaan gadii gareen deebisaa.	98
58	Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisa dhiyaaterratti hundaa'uun deebisi.	99
59	Jechoonni kun dubbisa keessatti maal agarsiisu yookiin bakka bu'u?	102
60	Hiriyaa kee lama waliin gaaffiiwwan armaan gadiif hojjetoota Biiroo Aadaa fi Turizimii naannoo yookiin bakka jireenya kee argamanu gaafachuun gabaasa daree keessatti dhiyeessi.	103
61	Mata-dureewwan armaan gadii fayyadamuun keeyyata gosa kamtu barreeffama.	109
62	keeyyatoota armaan gadii haalaan erga dubbiste booda, gosa isaanii addaan baasi.	109
63	Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisa suuta dubbisuun deebisi.	116
64	Hiika himoota armaan gadii barreessi.	121
65	Mata-duree armaan gadii fayyadamuun keeyyata tokko barreessi. Jalqaba caasaalee keeyyataafi yaada caasaalee kana keessatti gabatee armaan gadiitti galuu malan guuti.	124
66	Jechoonni dubbisa keessaa ba'an kun maal agarsiisu?	128
67	Hiriyoota kee sadii waliin dhimma armaan gadii irratti mari'achuun gabaasa daree keessatti dhiyeessaa.	130
+68	Odeeffannoo waa'ee Xirunash Dibaabaa bakka adda addaarraa sassaabuun gabatee armaan gadii keessatti guuti. Odeeffannoo kanatti fayyadamuun keeyyata takko barreessu.	132
69	Dubbisni dhiyaate waa'ee maaliiti?	135
70	Osoo makammaaksota armaan gadii hinhiikin dura gaaffiiwwan kennaman deebisi.	139
71	Himoota armaan olitti ijaarte fayyadamuun keeyyata tokko barreessi. Mata-duree fi hima ijoo armaan gaditti kennaman fayyadami.	141
72	Walaloon gosoota adda addaa qaba. Gosoota walaloo armaan gaditti dhiyaatan fakkeenya sirrii ta'e barbaachuun daree keessatti dhiyeessi.	145
73	Gaaffiiwwan armaan gadii gareen deebisaa.	146
74	Fakkeenya ciigoo shan barreessi.	146

75	Ciigoowwan dabalataa naannawaa kee namoota adda addaa gaaffachuun daree keessatti dhiyeessuun akka hiriyoonna kee hiika nu gaafadhuun.	147
76	Hiriyoota kee lama waliin yoo xiqqaate hibboowwan 20 sasaabuun daree keessatti dhiyeessuun barattoota kaan hiika jaraa gaafad 1aa.	148
77	Jechamoota 10 sassaabuun daree keessatti dhiyeessi. Al ka hiriyoonna kee hiika jaraa sitti himanu gaafadhu.	149
78	Fakkeenya armaan oliirratti hundaa’uun gaaffiiwwan kanaan gadii deebisaa.	150
79	Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisarratti hundaa’uun deebisi.	159
80	Yaadawwan ‘Gilgaala 5’ gabatee keessatti guutteefi yaadawwaan dubbisa Keessa jiranu fayyadamuun keeyyatoota sadii waa’ee Sirna Gadaa barreessi.	160
81	Dubbisa ‘Jireenya Hawwaasa Sirna Gadaa’ keessaa fakkeenya akaakuu gochimootaa baasii barreessi.	163
82	Jechoota armaan gadii haala wal fakkaataan himoota keessatti itti fayyadami.	164
83	Gaaffiiwwan armaan gadii erga dubbisa barsiisaan siif dubbisu dhaggeeffatte booda deebisi.	165
84	Gaaffiiwwan armaan gadii sirriiti dubbisuun qalbeeffadhu. Itti aansuun dubbisicha saffisaan dubbisuun deebii kee laadhu.	167
85	Himoota armaan gadii ‘Soba’ yookiin ‘Dhugaa’ jechuun deebisi. Sababa soba yookiin dhugaa jetteef himi.	169
86	Jechoonni armaan gadii hiika jechoota dubbisa keessa jiranuudha. Kanaafuu, keeyyata tuqame ilaaluun jechoota hiikni jaraa kenname barbaadi.	169
87	Jechoonni armaan gadii dubbisa keessaa fudhataman. Hiika faallaa jaraa barreessi.	170
88	Jechoota faallaa armaan olii barreessiteef himoota ijaari.	170
89	Himoota armaan gadii keessatti mallattoo hammattuu fi raajeffanoo fayyadami.	172
90	Walqabsiistonni armaan gadii dubbisa ‘Intarpiraayizoota Daldalaa Xixiqqaa’ keessaa fudhataman. Faayidaa jaraa barreessi.	173
91	Walqabsiitoota armaan gadii bakka duwwaarratti guutuun keeyyata dhiyate irra deebi’ii barreessi.	173
92	Dubbisa barsiisaan kee siif dubbisu dhaggeeffachuun gaaffiiwwan armaan gadii deebisi.	175
93	Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisarratti hundaa’uun deebisi.	176
94	Keeyyata armaan gaditti dhiyaate amaloota sadii olitti ibsaman fayyadamun qaaccessi.	186
95	Mata duree armaan gadi dhiyaate fayyadamuun keeyyata tokko barreessi. Keeyyata barreessite amaloota keeyyataatiin qaaccessi. Keeyyanni ati barreessite gaaridhaa moo rakkoo qaba?	186
96	Gaaffiiwwan armaan gadii asoosama ‘Faaya Mormaa Ifi II’ jedhu dubbisuun deebisi.	188
97	Jechoonni armaan gadii hiika jechoota Faaya Mormaa I keessaa fudhatamaniidha. Keeyyatoota tuqaman nuuilaaluun jechoota hiika armaan gadii qabanu barbaadi.	191
98	Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisa barsiisaan kee siif dubbisu dhaggeeffachuun ‘Soba’ yookiin ‘Dhugaa’ jechuun deebisi.	199
99	Gaaffiiwwan armaan gadii barreeffama dhaggeeffatte irratti hundaa’uun deebisi.	200
100	Gaaffiiwwan armaan gadii dubbisa dhiyaate dhaggeeffachuun deebisi.	211
101	“Boqonnaa7” keessatti gosoota keeyyataa ilaalleerra. Gosootaa keeyyata ‘A’	221

	jalatti kennaman ibsa ‘B’ jalatti argamanu waliin waliitti froomsi.	
102	Gabatee armaan gadii keessatti mata dureewwan adda addaatu jira gosa keeyyataa akkamii akka barreessuuf gargaaran bakka duwwaarratti guuti.	222

DABALEE B
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJJII NAMOOMAA
QO’ANNOO AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI SABQUNNAMTII
MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUFII FOOKILOORII
SAGANTAA EEB-BOODA

Gabatee-2

Shaakaloota Kitaaba Barattoota Afaan Oromoo Kutaa 11^{ffaa} Keessatti Shaakallii Gilgaalotaa Dandeettiiwwan Afaanii Irratti Barattoonni Afaaneffaan Yookiin Barreeffamaan Akka Shaakalan Ta’uu Kan Adda Hinbaane

Lakk	Qajeelfamoota Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11 ^{ffaa} Keessatti Shaakala Dandeettiiwwan Yookiin Qabiyyeewwan Afaanii Irratti Afaaneffaan Ykn Barreeffamaan Ta’uu Kan Adda Hinbaane	Fuula
1	Shaakala yeroo dubbisuu	6,30,33,43,45,64,75,88,91,92,99,116, 125,159,167,169,176,188,215,
2	Shaakala dubbisa boodaa	12,35,49,66,67,68,103,170
3	Shaakala caasluga	14,15,52,53,70,94,96,150, 164,
4	Shaakala afoola	23, 25, 37, 35, 81, 139, 146, 147,
5	Shaakala barreessuu	28, 85,
6	Shaakala dubbisuufi barreessuu	29, 75,
7	Shaakala dhaggeeffachuun booda	41, 200,
8	Shaakala dubbachuu	130,
9	Shaakala yeroo dhaggeeffachuu	135, 165, 175, 199, 211,
10	Shaakala Walaloo qaaccessuu	145,
11	Shaakala hiibboo	148
12	Shaakala jechamootaa	149
13	Shaakala gosoota keeyyata	221
14	Shaakala dhaggeeffachuu fi dubbachuu	39

DABALEE C
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJII NAMOOMAA
QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI SABQUNNAMTII
MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUFU FOOKILOORII
SAGANTAA EEB-BOODA

Gabatee-3

Qajeelfamoota Kitaaba Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 11^{ffaa} Dandeettiiwwan Afaanii Shaakalsiisuuf Qophaa'an Irratti Hanqinoota Mul'atan Boqonnaalee, Gilgaalotaafi Fuula Isaanii Waliin

Lakk	Shaakala gilgaalotaa Barnoota Afaan Oromoo kutaa 11 ^{ffaa} dandeettiiwwan afaanii shaakalsiisuu irratti bakka qaawwi jiru	Boqonnaa	Gilgaala	Fuula
1	Shaakala dhaggeeffachuufi dubbachuu	3	1A	39
		3	3	41
		7	2	97
		7	3	98
		9	2	125
		13	2	165
		14	2	175
		16	3	200
		17	2	211
2	Shaakala Dubbisuufi dubbachuu	3	5A	43
		3	5B	45
		3	6	49
		4	1A	60
		4	2B	63
		4	2C	64
		4	2F	66
		4	3A,B	67
		4	3B	68
		6	2A	88
		6	2B	91
		6	2D	92
		7	5	99
		7	8B	103
		8	5A	116
		9	5D	128
		10	2	135
		12	5B	159
		12	6	160
		13	5A	167

		13	5B,C	169
		13	5C(2,3)	170
		14	5A	176
		15	2A	188
3	Shaakala Dubbachuu	9	7	130
4	Shaakala Caasluga	1	8B,E	14-15
		2	4A	35
		3	9A,B	52-53
		4	5C	70
		5	4B	80
		6	5A,C,E,F	94-96
		8	8A	121
		11	8	150
		12	9C	163
		12	10(2)	164
5	Shaakala Afoola	1	11A,E	23,25
		2	9A	37
		3	10A	54
		5	5A	81
		11	5A,C	146,147
		11	6C	148
		11	7(2)	149
6	Shaakala Barreessuu	1	12C	27
		3	11	57
		4	6B	72
		5	7A	85
		9	9(2)	132
		13	8(1,3)	173
		14	9(2)	186
7	Shaakala Dubbisuufi barreessuu	2	1A	29
		2	2A,B,E	30,33,34
		5	1A,2A,2C	75,77
		8	10(5)	124
8	Shaakala Hiikkaa jechootaa	3	8B	51
9	Walaloo Shaakala qaaccessuu	11	4(B)	145
10	Shaakala Sirna tuqaalee	13	7C	172

DABALEE- D

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA

KOLLEEJJII NAMOOMAA

QO’ANNOO AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI SABQUNNAMTHII

MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUFII FOOKILOORII

SAGANTAA EEB-BOODA

Gabatee-4.Gochimoota gilgaalota kitaaba barattoota kutaa 11^{ffaa}keessatti barreeffamaan yookii afaaniin barattoonni akka shaakalan adda bahee hinbeekamne.

Lakk	Gochamoota barreeffamaan ykn.afaaniffaan akka shaakalan kan adda hinbaane	Baay’ina gochimoota kitaaba barataa keessatti fayyadaman	Fuula
1	Deebisaa(i)	33	6,12,14,23,29,30,33,35,37,41,43,45,49,64,68,75,88,98,99,116,125,135,139,150,159,165,167,169,175,176,188,199,200
2	Shaakalaa(i)	1	15
3	Gabaasaa	3	25,39,75
4	Gabaasa Dhiyeessaa(i)	5	103,130,28,145,,148,
5	Bakka Duwwaa Guuti	1	10
6	Ibsaa(I)	2	53,66
7	Fakkeenya Kenname Hordofaa(i)	1	67
8	Baasi	1	70
9	Addaan Baasi	3	81,85,94
10	Dubbisuuf Yaali	1	91
11	Barbaadaa(i)	2	169,191
12	Itti Fayyadamaa(i)	1	164
13	Tilmaami	1	215
14	Guuti	1	52
15	Walitti Firoomsi	1	95
16	Ijaari	1	142

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame qorannoon kun hojii koo ta'uu isaafi kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaf hindhiyaanne ta'uusaa, akkasumas wabilee qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkanneessa.

Maqaa : Makonnin Baalchaa

Mallattoo _____

Guyyaa _____